

Et kvarter i familiens skød - om mødre og døtre på broerne

Af Linda Andersen, Pia Ravn og Margit Thomsen

Vores personlige erindringsbilleder fra »Broerne«

... Tag nu f.eks. huset, hvor jeg bor. Med undtagelse af de nye thermoruder, der er isat i tidens og værtens omkostningsbestemte ånd, har facaden den samme smudsiggrå farve som før i tiden, og spiret over hjørnet vajer stadig og giver barnets associationer til en uindtagelig borg, et stilfuldt bygningsværk med parisiske aner. Eller tag nu gaden. Den har sat farten gevaldigt op, som tiden og bilparken har modnet sig. Men træerne lyser stadig i forårssolen og kaster de samme blink rundt om hjørnet og ned gennem sidegaderne og lyden og lugten fra bladene blander sig gammelkendt med lydene og lugtene fra de åbenstående vinduer ...

Kvarteret er blevet et offentligt anliggende, et rum for tiltagende planlægning i kommunale og statslige organer. Men kan de gamle befolkningsmønstre modelleres væk til fordel for nye sociale og geografiske profiler?

Nye generationer har banet vejen for kvarteret og ud i friere arealer med andre lugte, lyde, udsyn og muligheder. Trafiknet er blevet spundet langt ud over det gamle kvarters grænser i et sindrigt system mellem fjernlagre, arbejdspladser, sovepladser, spisepladser, børnehavpladser og andre hverdagspladser. Men ender sporet til det gamle kvarter i en tabt og svunden tid ...

Før vaskeriet fik denne nutidsendelse, var det kun vaskeri. Indehaveren havde affarvet hår og våde hænder. Hun var heldagsbeskæftiget ved tromlerne og i lokalsnakken med de kvindelige kunder. Rummet, vaskeriet, var en del af det veldefinerede rum. Det genkendelige. Et sted, der havde og gav identitet. Ligesom i tiden forud for vaskeriets dage, hvor vaskekælderens ramme om tøjvask. Men også ramme om gensidig hjælp blandt kvinderne. Og ramme om den gensidige bekræftelse af, at man beherskede og værdsatte de gøremål, der nu engang var blevet ens' kvindelige lod ...

Arbejderkvinderne fyldte det kendte rum med kroppe og munde i en evig bevægelse mellem vaskekælderens, tørrepladsen, gaderne mellem husene, vaskeriet.

Er denne bevægelse nu stivnet?

Har anonymiteten overtaget genkendelighedens plads i hverdagslivet?

Jeg ser dem så tit, de tre generationers kvinder på vej sammen i gadebilledet. De fylder rammen ud. De bevæger sig frem med øjne, der fæstner sig ved samme detaljer i butiksruderne. Pander, der rynkes af de samme tilråb. Munde i ens grimasser over det, der støder an, og fingre, der peger i de samme retninger. Datteren husker jeg fra skoletiden. Nu går hun her og hvisker med sin mor og tysser på ungerne ...

Pigen fra dengang. Gik hun gennem alle disse år for at gentage sin mors liv i et fastlagt mønster

Margit Thomsen, Pia Ravn og Linda Andersen i barndoms kvarteret, der både er ramme om deres voksenliv og deres specialestudium af hverdagsliv på »Broerne« før og nu.

af gøremål og normer. Drømte hun hele tiden om at opfylde den plads, som moderen har indtaget. Som mostre, tanter, nabokoner og veninders mødre har beklædt ...

To kvinder, mor og datter. Nu standser de i opgangen og udvider kredsen med nabokonen. Indkøb og priser opgøres detaljeret, som var trappeafsatsen en katolsk skriftestol. Mor fører ordet, og datter falder ind med bekræftende udsagn om den mindstes vokseværk. Når der er gjort rent for eget bord, drejes blikket mod de andre beboere. Nøje gøres regnskabet op på de andres vegne, og gælden vokser hos den kvinde, der ikke har fejret omhyggeligt for egen dørmåtte. Hvis familie spiller eller hopper for højt eller bader om natten. Ve den kvinde, der er under mistanke for at gå fra småbørn, mangler gardiner for sit soveværelse eller på anden måde bryder de uskrevne normer i husets nærmiljø ...

Indledning

Med disse personlige erindringsbilleder fra Vesterbro og Nørrebro har vi indledt vort speciale »Et kvarter i familiens skød - om mødre og døtre på broerne«, der har afsluttet vore studier ved RUC inden for fagene geografi, historie og samfundsfag. Med specialet har vi haft til hensigt at undersøge, hvorvidt de to storbyer og arbejderkvarterer stadig er ramme om sociale og kulturelle netværk blandt beboerne. Det har endvidere været formålet at undersøge, hvorvidt der kan spores en egentlig moderlokalisering i den nuværende lokalbefolknings bosætning.¹

I erindringsbillederne spejler sig vort personlige udgangspunkt for undersøgelsen, idet »broerne« ikke bare tilhører anonyme befolkningsgrupper uden for vor egen tilværelse, men netop også tilhører vor egen barndom og opvækst og fortsat i dag vore børns.

Vore egne hverdagsiagttagelser fra nutiden og erindringer fra fortiden har givet anledning til følgende problemstillinger:

- Giver de traditionelle arbejdermiljøer stadig grobund for en stærk lokalbinding til brokvartererne - trods generelle ændringer i produktionens, erhvervslivets og hermed befolkningens lokaliseringsmønstre?
- Henter denne binding til kvarteret, til naboer og familie i nærmiljøet i givet fald sin næring i kvindernes sociale samvær i lokalmiljøet?
- Har lokalbindingen i givet fald sine dybeste rødder i et mor-datter forhold, der viser sig i et behov for både fysisk og psykisk nærhed?
- Har et sådant mor-datter forhold og det bredere fællesskab mellem arbejderkvinderne allerede været en del af hverdagslivet i kvarterernes tidlige historie?

Litterære værker og erindringer vidner netop om netværkenes udbredelse på Vesterbro og Nørrebro i tidligere perioder af Københavns historie. Og uden-

landske undersøgelser har peget på arbejderkvindernes og mødrenes centrale placering i såvel familienetværk som nabofællesskaber.²

I specialets første kapitel diskuteres det, hvilken analyseramme studiet af arbejdersnetværk og kvindefællesskaber kan indpasses i. I diskussionen er inddraget såvel byteoretiske og netværksteoretiske som psykoteoretiske bidrag. Herefter følger i kapitel 2 en historisk empirisk analyse af kvindefællesskaber og tætte mor-datter forhold i 20'ernes og 30'ernes brokvarterer, og der gives et bredt historisk vue over storbyens og brokvarterernes udvikling som socioøkonomisk og bymæssig ramme om sådanne sociale og psykologiske relationer. Den historiske analyse efterfølges af en nutidig analyse af de samme sociale og psykologiske fænomeners udbredelse på Vesterbro og Nørrebro i 80'erne. Den nutidige undersøgelse indledes med et socioøkonomisk og lokalt signalement af brokvartererne samt en vurdering af, om kvarterernes nutidige funktion i storbyen kan sandsynliggøre opretholdelsen af sociale fællesskaber og et modercentreret bosætningsmønster.

Undersøgelsens resultater og konklusioner er fremstillet særskilt for de to empiriske analyser, men i en afsluttende diskussion trækkes en sammenlignende tråd mellem den historiske og den nutidige analyse.

Arbejderkultur - et studium i hverdagsliv

Med sin forankring i storbyens gamle arbejderkvarterer og traditionelle arbejdermiljøer indskriver specialet sig i rækken af studier, der inden for de sidste 10-15 år har været tilegnet arbejderklassens historie i bred forstand. Som bekendt har der netop været tale om en tværfaglig tradition, men uanset emnevalg og indfaldsvinkel har bidragene stort set haft en fælles grundstamme i periodens marxistiske og kapitalismekritiske forskningsmiljøer. Arbejderklassens historie og kultur er draget frem i lyset, fordi den er undertrykkelsens og udbytningens historie, men også fordi den i sig bærer modstandens og frigørelsens historie.³

Vores undersøgelse af arbejdersnetværk på brokvartererne melder ikke umiddelbart en sådan politisk kulør og viser ingen bestemt strategisk vej. Vi opfatter selv undersøgelsen som et kulturstudium, hvor begrebet kultur slet og ret er defineret som de normer og praksisformer, der kendetegner en bestemt *livsform* i et lokalt arbejdermiljø.⁴ Undersøgelsen er først og fremmest et arbejderkvinde-studium af en livsform, hvis nærende kilde og formende kraft er kvinders sociale og arbejdsmæssige fællesskab i hverdagen.⁵ Undersøgelsen er hermed et led i kæden af humanistiske og samfundsvidenskabelige kvindelivs-studier. At synliggøre kvinders bevidsthedshistorie og livsstrategier *på godt og ondt* er undersøgelsens egentlige politiske ambition.⁶

»Jeg har haft veninder og sådan noget, ligesom alle andre har nu«. (Marie s. 171 i spec.)
Her sidder Marie model for veninden, der er i lære som fotograf.

Forskning i fællesskaber - hvilken metode?

Som nævnt har problemstillingen indeholdt en geografisk afgrænsning, og den favner både en social organiseringsform og en individuel, psykologisk relation mellem mødre og voksne døtre. Desuden rummer problemstillingen en historisk eller tidsmæssig dimension. På denne baggrund har vi valgt at analysere arbejderkvindernes fællesskaber på tre niveauer:

- *Et socioøkonomisk niveau*, hvor vi med udgangspunkt i socialhistoriske og materielle forhold har diskuteret sandsynligheden af et sådant fællesskabs udbredelse på »broerne« i 20'erne og 30'erne samt i 80'erne.
- *Et kollektivt og mellemmenneskeligt niveau*, hvor vi har undersøgt forskellige typer af relationer i arbejdermiljøet og vurderet deres funktionsgrundlag.
- Og endelig *et individuelt og kvindespecifikt niveau*, hvor vi har analyseret karakteren af konkrete mor-datter forhold.

Med disse tre niveauer ridser vi et vertikalt snit ned gennem den teoretiske og empiriske analyse og tegner hermed et helhedsbillede af samfundsmæssige, socialpsykologiske og bevidsthedsmæssige forklaringer på livsformen. Men samtidig har vi i fremstillingen trukket en klar skillelinie mellem de forklaringer, der vedrører samfundets »makroplan«, og forklaringerne på det »mikroplan«, der er scene for den levende hverdagskultur. Vi ville netop reducere livsformen og vores mulighed for at begribe den, hvis vi gav makroteoretiske forklaringer på livsformens psykologiske årsager eller omvendt pressede dens samfundsskabte grundlag ned i en psykoteoretisk form. Et kvarter kan få udskiftet sin historiske facade - i bogstavelige forstand. Spørgsmålet er imidlertid, om ændringerne i det fysiske miljø uvilkårligt opløser menneskenes sociale og kulturelle hverdagsmiljø- og praksis.

De samfunds- og bymæssige rammebetingelser for livsformen er belyst gennem en række statistiske oplysninger om befolkningssammensætning og udvikling, civilstandsmønstre, erhvervs- og beskæftigelsesstrukturernes udvikling samt boligmasse. Endvidere har vi støttet os på bredere værker om by- og befolkningsudviklingen i Københavns Kommune som helhed og i særdeleshed på brokvartererne.⁷

Spørgsmålet om et moderlokaliseret bosætningsmønster i de nutidige arbejdermiljøer er blevet belyst gennem en specialkørsel af registeroplysninger fra Danmarks Statistik. Kørslen har taget udgangspunkt i alle mødre over 35 år, der bor på Vesterbro eller Nørrebro og har voksne børn i alderen 20-28 år. Via samkørslen af data vedrørende de voksne børns bopæl, arbejdsstillinger, familietyper og civilstand har vi fået tegnet det statistiske billede af bopælstætheden mellem »bromødre« og deres voksne døtre og sønner. Endvidere

har vi gennem denne metode fremskaffet de formelle oplysninger om ligheds- punkter og forskelle i beskæftigelse og familieforhold mellem to generationer med tilknytning til brokvartererne.

Undersøgelsens statistiske eller kvantitative materiale er kombineret med en interviewundersøgelse, hvor unge og ældre kvinder fra brokvartererne har givet et kvalitativt indblik i relationstyper og samværsformer i lokalmiljøet.

I det følgende skal vi præsentere nogle resultater og konklusioner fra undersøgelsen.

I storbyens favn - og arbejderkvinders hverdagsliv

Den socioøkonomiske ramme om såvel de kollektive som de individuelle relationer på brokvartererne har en umiddelbar fysisk form, nemlig storbyen København. Det kan derfor være nærliggende at spørge, hvilke sociale, demografiske, erhvervs- og beskæftigelsesmæssige samt bolig-mæssige konsekvenser den almene storbyudvikling har medført for Vester- og Nørrebro.⁸

Lokalområdet - ramme om en livsform

1920'erne og - 30'erne

Nørrebro og Vesterbro voksede frem som konsekvens af og i takt med den industrielle udvikling, der forvandlede København til en storby. I 20'erne og i 30'erne opfyldte Nørre- og Vesterbro primært to funktioner i storbyen. Dels var kvartererne boligområder især for arbejderklassen, dels var kvartererne erhvervsområder. Etagebyggeri af varierende kvalitet, spændende fra hastigt og tæt opført spekulationsbyggeri til friere liggende og lyse lejligheder, var den boligmasse, der udgjorde den fysiske ramme om arbejderkvindernes hjemmeliv.⁹ Nørrebrokvinderne var ofte naboer til fabriksvirksomheder, mens Vesterbrokvindernes bydel i højere grad var præget af handels- og forlystelsesvirksomhed. Nørre- og Vesterbros erhvervs-mæssige karakteristika antyder, at kvartererne havde forskellig funktion i storbyen, men fælles for de to kvarterer var, at de fortrinsvis var beboet af arbejdere og håndværkere.¹⁰

1980'erne

Nørre- og Vesterbros status som gammelt arbejderkvarter får vi bekræftet ved at kaste et blik på, hvordan de fysiske rammer for indbyggernes hverdagsliv ser ud idag. To tredjedele af boligerne på Vesterbro og indre Nørrebro er fra før 1920, mens halvdelen af boligerne på ydre Nørrebro er opført efter 1920.¹¹ Vesterbro kan idag karakteriseres som et kvarter med lige dele bolig- og erhvervsbebyggelse, hvorimod Nørrebro udviser et mere heterogent billede,

idet indre Nørrebro i dag stort set ingen industri rummer, mens ydre Nørrebro for 25%'s vedkommende er dækket af erhvervsbebyggelse og 50% bolig.¹² Befolkningmæssigt er der stadig tale om en arbejderdominans i kvartererne.¹³

Det befolkningsmæssige grundlag for en kvindedomineret livsform

Det klassemæssige grundlag for at tale om en kvindebåren *arbejderkultur* i de gamle arbejderkvarterer er således stadig tilstede. Det er imidlertid også relevant at sandsynliggøre, hvorvidt der i 20'erne og 30'erne og i 80'erne stadig er et befolkningsmæssigt grundlag for eksistensen af en *kvindebåren arbejderkultur*.

1920'erne - 30'erne

Det befolkningsmæssige grundlag for en kvindedomineret livsform på Nørre- og Vesterbro skal for den tidlige periodes vedkommende findes i en stabil og stor indvandring af kvinder samt i, at kvinderne i gennemsnit levede længere end mændene.¹⁴ Dette betød, at der i 20'erne og i 30'erne var et kvindeoverskud i Hovedstaden. Nedgangen i Fødselstallet betød, at den dominerende aldersgruppe i 1935 udgjordes af de 20-34 årige, desuden var befolkningens gennemsnitlige levealder generelt steget.¹⁵ Denne alders- og kønsspecifikke befolkningssammensætning udgjorde rent statistisk et befolkningsmæssigt grundlag for såvel et voksent mor-datter fællesskab som for et bredere kvindefællesskab i 20'erne og 30'erne.

1980'erne

Det objektive befolkningsgrundlag, der i dag kan virke understøttende på forekomsten af et kvindedomineret netværk, findes blandt brokvarterernes særlige overvægt af småbørns-familier og ældre kvinder og generelt i Nørrebros kvindelige befolkningsdominans.¹⁶ Det aldersmæssige spænd mellem småbørnsforældre i alderen 15-29 år og de ældre kvinder kunne indicere et flergenerations fællesskab mellem en ung mødregeneration og en ældre bedsteforældregeneration. Når småbørnsforældre således er et karakteristisk træk ved brokvartererne, ser vi dette som en befordrende faktor i udviklingen af tætte sociale relationer både til en eventuel tætboende familie og til naboer, idet netop småbørnsfamiliernes livsbetingelser kan virke befordrende for udviklingen af et kvindedomineret netværk.

Lokaliteten som grundlag

Det har været en fremherskende opfattelse inden for megen netværksfor-

skning,¹⁷ at sociale netværk har haft deres primære begrundelse i det rumlige sammenfald mellem bolig- og beskæftigelsesstrukturerne i de tidlige industribyer. Den senkapitalistiske omfunktionalisering af storbyerne og den tiltagende adskillelse af boligområder og arbejdspladser skulle derfor trække grundlaget væk under familie- og nabofællesskaber i nærmiljøet. På Nørre- og Vesterbro var der i 1920'erne og 30'erne objektive muligheder for at udvikle lokale fællesskaber knyttet til bo- eller arbejdssted i den udstrækning, at der rent faktisk var tale om et generelt sammenfald mellem bosætnings- og beskæftigelsesstruktur.¹⁸ I 1980'erne kan vi ikke tale om et tilsvarende sammenfald.

Gennem inddragelsen af kønsarbejdsdelingen og den kvindespecifikke analyse er vi imidlertid nået til den konklusion, at den snævre sammenhæng mellem bolig- og erhvervsstrukturer først og fremmest har været afgørende for *mændenes sociale liv*. Den samfunds- og familiemæssige kønsarbejdsdeling har netop forankret kvinder i hjem, i familie og i nærmiljøet både rumligt, socialt og følelsesmæssigt. Spørgsmålet har her netop været, hvorvidt kvinders/mødres traditionelle status som »hovedpersoner« i de nære omgivelser og så kan spores i et moderlokaliseret bosætningsmønster.

Matrilokal bosætning

Et væsentligt spørgsmål har været, hvorvidt vi rent kvantitativt kan påvise eksistensen af en modercentreret bosætningsstruktur og således kan give et fingerpeg om omfanget af en modercentreret livsform, der blandt andet er karakteristisk ved et matrilokal bosætning.

1920'erne og - 30'erne

For denne periode har det ikke været muligt, indenfor de tidsmæssige rammer af et specialestudium, at lave en kvantitativ undersøgelse af bosætnings- og flyttemønstre blandt sønner og døtre i de gamle arbejderkvarterer, og det er derfor ikke muligt at vurdere, om der findes empiriske forudsætninger for at tale om eksistensen af matrilokalisering i de tidlige arbejderkvarterer.¹⁹

1980'erne

Specialkørslen har løftet en del af sløret for, hvilke empiriske forudsætninger der er idag for at tale om modercentreret bosætningsstruktur på Nørre- og Vesterbro. Undersøgelsen omfatter som nævnt samtlige mødre over 35 år bosiddende på Nørre- og Vesterbro og deres børn i alderen 20-28 år. Undersøgelsen omfatter ialt 11.000 personer, fordelt på 4.200 mødre, 3.130 døtre og 3.670 sønner.

Resultatet af denne undersøgelse har vist, at knap halvdelen af de undersøgte 20-28 årige bor i samme kvarter som deres mødre på Nørre- eller Vester-

bro med en tendens til, at sønnerne i højere grad end døtrene opretholder en bopælstilknytning til moderen.

Kun godt en femtedel af de undersøgte 20-28 årige er bosat udenfor Københavns- og Frederiksberg Kommune, hvilket betyder, at fire femtedele af de 20-28 årige har bevaret en geografisk tilknytning til den storby, der er deres familiære udgangspunkt.

Rent statistisk er der således belæg for at hævde, at en stor del af de 20-28 årige bosætter sig matrilokalt. Dette siger imidlertid intet om, hvorvidt denne gruppe er potentielle eller reelle bærere af en familieorienteret og kvindedomineret netværkskultur.

Undersøgelsen bekræfter desuden, at matrilokalisering på Nørre- og Vesterbro overvejende er et arbejderklasse fænomen. Dette kan aflæses i, at andelen af ufaglærte unge falder i takt med, at afstanden til det mødrende kvarter øges, og omvendt stiger andelen af funktionærer, jo længere væk fra barndoms kvarteret de unge er bosat. Det vil sige, at de »moderlokaliserede« døtre i højere grad reproducerer deres mødres beskæftigelsesstruktur, end det er tilfældet for de døtre, der har lagt fysisk afstand til mødrene. Endvidere har vi kunnet konstatere, at de tætboende døtre og mødre samtidig placerer sig indenfor arbejds-kategorier, der understreger begge generationers arbejderklasse tilhørsforhold.²⁰

Vi har gennem vores undersøgelse synliggjort, at der stadig er et befolknings- og klasse-mæssigt grundlag for at tale om en arbejderkvinde kultur på Nørre- og Vesterbro. Vi har også slået fast, at der i dag ikke kan knyttes en nødvendig forbindelse mellem erhvervslokalisering og opretholdelse af lokale fællesskaber, men at lokalforankringen alene kan betragtes som et spørgsmål om bosætning.

Når vi således anser boligen og nærmiljøet for at være beboernes lokal fixpunkt, bliver det netop i det reproduktive rum, vi søger de væsentligste begrundelser.

I familiens skød - om lokale fællesskaber

Indviklet i et spind af traditioner, materiel nødvendighed og normer har vi mødt unge og gamle døtre, der havde det til fælles, at de *levede* den livsform, hvis objektive grundlag vi netop delvis har ridset op.

I det følgende vil vi afsløre noget af det, der kom ud af besøget i deres stuer, men først vil vi kort præsentere de seks kvinder, hvis personlige livshistorie har dannet grundlag for vores kvalitative undersøgelse af en modercentret og kvindedomineret livsform på broerne.²¹

Marie og Oda er blandt de ældste nulevende Nørrebrokvinder, og fælles for dem er, at de i 20'erne og 30'erne indgik i et relationelt tæt fællesskab med

deres mødre. Bente, Marianne, Jytte og Conny bor alle idag i samme kvarter som deres mødre, og de har alle en hyppig og tæt kontakt med hende.

ODA er født i 1898 som datter af 1. generationskøbenhavnere. Faderen var konditor, og efter hans død i 1905 forsørgede moderen familien ved hjemmearbejde og ufaglært udearbejde. Søkendeflokken bestod af fem børn. Som 16 årig fik Oda arbejde på et vaskeri, hvor hun blev til sin 60 årsdag. Oda blev gift i 1901, hendes mand var ansat på Carlsberg, og de fik to børn. Gennem stort set hele sit liv har Oda boet på Nørrebro. De år af Odas voksne liv, som vi her behandler, boede Odas mor ikke på Nørrebro, men det forhindrede ikke mor og datter i at have en hyppig og tæt kontakt.

MARIE er født i 1903 og er datter af indfødte Københavnerne. Marie voksede op i en kernefamilie, hvor faderen var bybud, og moderen havde hjemmearbejde. Marie var det tiende barn af en levendefødt børneflokk på elleve. Som 24-årig fik Marie sit eneste barn, som blev født udenfor ægteskabet. Barnet boede i en femårsperiode hos bedsteforældrene på Nørrebro, mens Marie selv boede på et værelse i nærheden. Marie fik ingen uddannelse, men arbejdede på forskellige fabrikker på Nørrebro. Marie har ligesom Oda boet stort set hele sit liv på Nørrebro. Indtil moderens død var moderen og hendes hjem det samlende punkt i såvel Maries som Maries datters liv.

BENTE er 32 år og har to døtre på 9 og 10 år. Hun bor alene med børnene i en 3 værelses lejlighed på Nørrebro. Bente har ingen uddannelse og arbejder som pædagog-medhjælper. Hun har boet stort set hele sit liv på Nørrebro. Bentes mor på 60 år bor i umiddelbar nærhed af Bente. Moderen arbejder som rengøringsassistent.

MARIANNE er 32 år og har to døtre på 3 og 9 år. Hun er gift og bor i en 3 værelses lejlighed på Vesterbro. Marianne har deltidsarbejde som bankassistent, og hendes mand er typograf. Såvel Mariannes mor som hendes svigerforældre bor i samme ejendom som Marianne og hendes mand. Marianne er opvokset hér, og hendes mand er en barndoms legekammerat fra samme ejendom.

JYTTE er 24 år og har en søn på 2 år. De bor på Vesterbro i samme ejendom som Jyttes forældre og hjemmeboende søster. Jytte læser til pædagog og lever i et fast papirløst forhold med barnets far, men de bor hver for sig. Jyttes mor arbejder som rengøringsassistent, og faderen er chauffør på Carlsberg. Jyttes kæreste er arbejdsløs.

CONNYP er 26 år og har en datter på 8 år. Sammen med barnets far bor hun i en 2½ værelses lejlighed på Nørrebro. Conny har dels morgenrengøring, dels arbejde i en grøntforretning. Hendes mand er chauffør. Conny har altid boet på Nørrebro, og hendes mor tæt på hende. Flere af Connys arbejdspladser har været placeret i lokalkvarteret, og Conny og hendes mor har i perioder været beskæftiget på de samme arbejdspladser.

Fremstillingen af de kollektive relationer har for det første krævet en *adfærdsanalyse*, der skulle give os indblik i:

- de *aktiviteter*, der gør livsformen til en hverdagspraksis
- *typer af relationer*, der sammenbinder livsformen
- de *funktioner*, fællesskabet opfylder for deltagerne.

For det andet har livsformstudiet fordret en *strukturanalyse*, der placerer fællesskabet sociale adfærdsmønstre i en bredere historisk og samfundsmæssig sammenhæng. Med udgangspunkt i socialantropologisk og sociologisk netværkstforskning²² har vi sat fokus på familie- og slægtsorganiseringen, på klassetilhørsforholdet og på kønsarbejdsdelingen som tre strukturelle forhold, der både samfundsmæssigt og privat øver indflydelse på samværdformerne. Familie-, klasse- og kønsforholdet er desuden blevet sammenholdt med det lokale tilhørsforhold.

Netværk - et spind af relationer og aktiviteter

»... fortalte jeg, at min ældste søster (...) hun kunne ikke undvære sin mor, da hun var gift, og hun kom rendende næsten hver eneste dag ...« Marie s. 175

»Sp.: Hvor tit ser du egentlig din mor og din søster?

Jytte: Hver dag ... jeg ser ikke min far hver dag, og det gør jeg ikke, fordi han arbejder så sent (...) men jeg ser ham, altså han har det sådan med Jacob (barnebarnet, vor bcm.), at hvis han ikke har set ham i to dage, så kommer han lige over og kigger, så jeg ser dem hver dag, det gør jeg i hvert fald med min mor og søster.« Jytte s. 287.

De indledende citater illustrerer et forhold, der går igen i samtlige samtaler, nemlig at:

- *mor-datter relation* såvel i 20'erne og i 30'erne som idag udgør en grundlæggende struktur i de interviewede kvinders livsorganisering. For de ældre kvinder er det desuden relevant at tale om mor-datter relationer som en *livsorganisering* eller en livsform, da denne relation ikke alene var begrænset til at omfatte 20'erne og 30'erne, men tværtimod var et gennemgående strukturelt træk i deres liv. Hvorvidt dette vil være tilfældet for 80'ernes døtre, er det for tidligt at spå om.

Et fremtrædende træk ved mor-datter relationen såvel i 20'erne og 30'erne som idag er det fællesskab, der manifesterer sig omkring den yngste og tredje generation. Trianglen mellem bedstemødre- mødre og børn indrammer så at sige det daglige samvær og en fælles kvindelig hverdagspraksis, og fremstår som en af grundpillerne i en kvindedomineret og kvindebåren livsform. Conny formulerer det således:

»... Og hende (moderen, vor bem.) kan jeg heller ikke undvære på grund af Rikke. Hun henter Rikke, når jeg har et ... jeg arbejder i en grøntforretning også, nogle gange om ugen, ikke. Og når det kniber derude, så er det Mutter, der skal over efter Rikke. Og hun bor i Thorsgade, så det er jo lige rundt om hjørnet ...« Conny s. 294.

Det kvindedominerede familiefællesskab er idag som i 20'erne og 30'erne en levende relationstype. Kernen udgøres af mødre og deres voksne døtre, mens mostre, svigerinder og svigermøder tilsyneladende har en mere perifer placering.

Det kønsblandede familie- og slægtsfællesskab.

»... nå, så den første gang hun (Maries datter, vor bem.) skulle hen på Asylet (...) da skulle han hen med hende, min far, han kom hjem med hende igen, for hun græd sådan, så skulle hun da ikke være der (...) så skulle hende den søster hen med hende (...) ork, nej, hun græd, hun skulle ikke være der, nej ... så spurgte de om de ... og de skulle nok passe hende, hun skulle ikke græde (...) ja, og min bror sagde, øh, det sku da synd, når hun er så ked af det, hvorfor kan hun ikke blive her ...« Marie s. 170.

... Vi havde jo sådan et godt forhold til hinanden og for os var det sådan en oplevelse, som I kan tænke jer, at I skal til en stor fest og more jer, sådan var det for os, når mine ældre søskende med deres koner eller mænd kom hjem til Fælledvej ...« Marie s. 173.

... ligesom min onkel, ham, hvor min tante døde for halvandet år siden ... ham tager hun (moderen, vor bem.) op til og laver mad tre gange om ugen og vasker tøj or ordner ...« Bente s. 292.

Det kønsblandede familie- og slægtesfællesskab omfattede i 20'erne og 30'erne som idag flere relationstyper. I det første citat refererer Marie til sin udvidede familie,²³ der foruden hende selv og hendes datter omfattede Maries forældre, en hjemmeboende bror samt to ældre søstre. I det andet citat refererer hun til sin oprindelige familie, dvs. hendes forældre og søskende samt ægtefæller til de ældste søskende. I det sidste citat giver Bente et eksempel på, hvordan de kønsblandede familierelationer idag f.eks. kommer til udtryk som materiel og praktisk hjælp til den ældre generations mænd. Det kønsblandede fællesskab i familie og slægt omfatter mænd og kvinder på såvel ægtemandens som hustruens side. Samtalerne efterlader det indtryk, at der er tale om en ringe grad af integration mellem henholdsvis ægtemandens og hustruens familier.

»At mændene så på et eller andet tidspunkt kom til at sidde i det hjørne, og alle kvinderne i det andet hjørne. Det var sjældent, at tanten og så en eller *anden* onkel fra et andet samliv sad og diskuterede nogle problemer. Man holdt det sådan ... og hvad skulle man så næsten snakke om?« Bente s. 292.

Bentes beskrivelse af grænserne mellem kønnene i de kønsblandede familierelationer er dækkende for såvel de ældre som de yngre kvinders udsagn. Beskrivelsen af de kønsblandede relationer er karakteristiske ved, at der er en usynlig skillelinie mellem mænd og kvinder, uden at kønnene dog er isoleret totalt i hver deres sociale og fysiske rum.²³

Det ikke - familiære kvindedominerede fællesskab

»... for så havde jeg jo den veninde (...) hendes familie er jeg også kommet sammen med, hendes søster (...) og hendes mor også.« Oda s. 172.

»Sp.. Er der noget med, at kvinderne har specielt meget med hinanden at gøre om dagen?

Jytte: Ja, der er en flok ... dem, som har leget sammen som små ... kvinder, der bor her (...) som er på samme alder eller har børn i samme aldersgruppe. De har meget med hinanden at gøre, de laver ... de holder strikkeaftener og sådan noget.

Sp.. Hvad laver de udover strikkeaftener?

Jytte: De sidder nede i gården om sommeren (...) og spiser aftensmad sammen og laver de der ting sammen, passer hinandens børn, overtager hinandens børns tøj og sådan noget.« Jytte s. 291.

Det ikke-familiære kvindedominerede fællesskab omfatter før som nu dels veninderelationen, dels naborelationen. Samværet blandt veninder er ikke entydigt knyttet til nærmiljøet, men kan også omfatte arbejdskammerater. Indenfor det kvindelige nabonetværk er moderskabet blevet fremhævet som den mest umiddelbare sammenholdsfaktor. Men samtidig fungerer moderfællesskabet blandt jævnaldrende nabokoner som indgangen til et kvindefællesskab, der favner et fastdefineret kvindeligt hverdagsliv som helhed.

Det ikke-familiære kønsblandede fællesskab

»... men (mændene, vor bem.) holder sig ligesom et fællesskab på en anden måde med de dér mænd, ligesom kvinderne holder et fællesskab«. Jytte s. 292.

Denne fællesskabstype omfatter dels veninders mænd, dels nabomænd. Relationerne er dog sparsomt belyst i vores materiale, idet beskrivelserne har et kvindeligt tyngdepunkt, mens mændene kun anes i periferien.

Vor samtaler med såvel 20'ere og 80'ere døtrene efterlader det indtryk, at familie- og naboskab spillede og stadig spiller en central rolle for det sociale samvær blandt kvinderne i arbejderkvartererne.

Fællesskabernes funktionelle grundlag

Fællesskaberne havde såvel i 20'erne og i 30'erne som idag henholdsvis et materielt funktionsgrundlag og et grundlag, der må tilskrives traditioner, psykiske relationer og den rene norm om at være sammen. Når vi skal pege på historiske ændringer i fællesskabernes funktionsgrundlag, ser vi, på trods at det spinkle sammenligningsgrundlag, en tendens til, at de håndhævede fællesskabsprincipper i stigende grad har mistet den umiddelbare materielle grundelse, der fremtræder med så stor tyngde i den historiske analyse. Alligevel er det svært at udpege det primære led i årsagskæden; fordrer de materielle behov stadig idag en uformel netværksstruktur? Eller medfører normen om

sammenhold, at deltagerne viderefører nogle fællesskabsprincipper, der primært idag fungerer på grundlag af tradition og et overleveret normsystem? Det kan sammenlignes med spørgsmålet om, hvem der kom først - hønen eller ægget?

Hvorledes de materielle, normative og følelsesmæssige forklaringer på fællesskabernes opretholdelse væver sig sammen i et raffineret mønster, vil fremgå af det følgende. Ligesom de principper, der har været styrende for det lokalbundne nabo- og familiefællesskab, vil blive præsenteret. Desuden vil det fremgå, hvordan principperne i praksis influerede på nabo- og familienetværket, og hvordan en håndhævelse af de gældende fællesskabsprincipper sikrede en kontinuitet i livsformen og en gensidig identitetsbekræftelse.

Den ene tjeneste er den anden værd - om gensidighed mellem naboer

For den historiske periode giver vores materiale alene grundlag for at beskrive de naborelationer, døtrenes mødre indgik i, det drejer sig om perioden 1900-1920. Det er derfor mødrenes nabofællesskab set gennem døtrenes øjne, vi har fået kendskab til.

Sp.: Var der andre af naboerne din mor så?

Sv.: Nej, min mor var ikke just sådan én, du ved ... hun var kun hjælpsom, hun var ikke én der holdt af, for det havde hun slet ikke tid til og sådan komme sammen med nogen, det var kun, hvor hun kunne se, at der var nød, der var hun altid, ville hjælpe, når hun kunne se det.

Sp.: Men var det ikke nød de andre steder?

Sv.: Jo, det kan man da godt sige, men når man så ikke har nogen forbindelse direkte med dem, hun så det jo mere, hvis det var, at de kom til hende af sig selv, når hun gik i byen, og nogen sagde noget til hende ...« Marie s. 178.

»... så tog min mor de mindste (overboens mindste børn, vor bem.) ned hver morgen (når deres mor gik på arbejdet, vor bem.) og så vaskede hun dem og gav dem noget at spise ...« Marie s. 4.

»... og så var der hende, der kom ned og sagde (...) Madam Hansen, jeg tror stodderen har hængt sig (...) og de får ham skåret ned, hende (den hængtes hustru, vor bem.) og så min mor ...« Marie s. 178.

Fra samtalerne har vi det indtryk, at de tidlige naboskabs relationer var båret af princippet om »at hjælpe, hvor der var nød«. Denne norm kunne føre til gentagne daglige ydelser, f.eks. i form af børnepasning. Den daglige kontakt betød, at kvinderne havde et nøje kendskab til og indblik i hinandens materielle og sociale situation. Denne indsigt ser vi som en del af forudsætningen for, at de kunne yde hinanden ekstraordinær hjælp, en hjælp, der netop lå i forlængelse af normen om at hjælpe, hvor der var nød.

Foruden den normative faktor fremstår naboskabets tilknytning til lokal-

kvarteret som en vigtig materiel forudsætning for dannelsen og opretholdelsen af det kvindebårne nabofællesskab. Den lokale forankring signalerer lighed i social og materiel forstand, og nabokonernes fælles livssituation udgør således en del af fællesskabets funktionelle grundlag.

Når vi tager de materielle levevilkår i perioden i betragtning, er det nærliggende at forestille sig, at logikken bag kvindernes naboskabsrelationer skulle være styret af princippet om gensidighed. Normen om at hjælpe, hvor der var nød, kan således i en vis udstrækning forstås som resultat af den materielle nød, der var en fælles livsbetingelse for disse arbejderkvinder, vel at mærke, hvis den byggede på et princip om gensidighed.

1980'erne

»... vi var mange enlige mødre, og det var noget med at tage hinandens børn med hjem, og ... der skulle ikke altid planlægges så meget ... Skulle man til et møde, man kunne altid få afsat begge børnene, det var ikke nogen problem«. Bente s. 296.

»Marianne: Og det kunne jeg slet ikke forlige mig med, at dér (i en kommune i Københavns omegn, vor bem.) ... enhver er jo sig selv nærmest og det ...

Sp.: Og sådan er det ikke her?

Marianne: Nej, det er det ikke ... altså, selvfølgelig har man sit eget, men ... altså, man ved da, hvis der er lys derovre om natten (hos en genbo, vor bem.) ikke, når man selv kommer og ser, der er lys, så ringer man om morgenen og spørger, om barnet er sygt eller ... også ved man, at der er sket et eller andet. Man følger ligesom med i de andres liv også, ikke ... og det synes jeg er rart ...« Marianne s. 297.

Princippet om gensidighed i relationerne er stadig idag en væsentlig drivkraft i de beskrevne nabofællesskaber. Man forventer af hinanden, at såvel omtanke som konkrete tjenesteydelser udveksles gensidigt ud fra en udtalt norm om balance. Ud fra det foreliggende nutidsmateriale er det imidlertid vanskeligt at gennemskue, om gensidighedsprincippet endnu kan siges at have en materiel årsagsforklaring.

At være børn af forældre og forældre til børn - om gensidighed i familie og slægt

De ældre og unge kvinder, vi har talt med, henholdsvis var og er alle mødre, enten enlige eller indenfor kernefamiliens rammer. De er således på den ene side eksponenter for en forældregeneration, mens de på den anden side er børn i sammenligning med deres forældres generation. De opfattes stadig som børn trods alder og selvstændig etablering, og alligevel har det afgørende betydning for deres deltagelse i det familiære fællesskab, at de selv er blevet forældre. Princippet om gensidighed slår da også igennem i den generationsvise videreførelse af forældreskabet og afspejler sig i de funktioner, der er omfattet af familie- og slægtfællesskabet.

1920'erne og - 30'erne

»Olga (søster til Marie, vor bem.), kan du ikke blive hjemme, og så ligger der noget rent tøj, hvis hun (en anden søster, vor bem.) kommer, at hun kan tage på (...) jeg (Maries mor, vor bem.) er så bange for, at hun skal komme hjem og smitte de små ...« Marie s. 184.

»... min mor passede også hende (Maries datter, vor bem.) for jeg havde jo fået hende udenfor ægteskabet, så hende tog hun også, og hun sagde endda, »jeg havde jo ikke drømt om at jeg igen skulle passe små børn« Marie s. 185.

I den tidlige periode ser vi et klart billede af en arbejdsdeling mellem mødre og døtre, der med et spænd over de to kvinders samlede livsforløb kunne beskrives som: den ældste datter hjælper moderen med hendes små børn (dvs. datterens yngste søskende), og til gengæld hjælper moderen datteren, når hun får små. Det delte moderskab fremstår som ét udtryk for, at princippet om gensidighed også var en underliggende værdimæssig norm i mor-datter relationen. Det nævnte praksis grunder sig desuden på en arbejdsdeling, der tog højde for de to kvinders forskudte livscyklus.

»så min morbror ..., der boede her i København, han gav os hver et par sko, han havde været enestående mod os, da vi var børn. Altså når mor manglede noget, så har han trådt til ...« Oda s. 186.

»... så den tos (Maries datter, vor bem.) betød jo alt for ham (Maries svoger, vor bem.) (...) så tog han det for det var hans ik' ...« Marie s. 194.

De øvrige medlemmer i den udvidede familie tog imidlertid også del i pasningen og omsorgen for den opvoksende generation. Foruden den kvindelige del af familien og slægten indgik mændene også på forskellig vis i det udvidede forældreskab. Mændene kunne f.eks. fungere som følelsesmæssig erstatning for den far, børnene ikke selv havde, eller de kunne fungere som materielt sikkerhedsnet for en søster og hendes faderløse børn.

Samtalerne med de gamle kvinder har vist, at normen om at hjælpe, hvor der var nød også slog igennem i familien og slægten. Princippet om gensidighed ser dog her ud til at have haft en mere abstrakt betydning, således at materiel hjælp ikke nødvendigvis er blevet gengældt med penge eller anden materiel ydelse. Det udvidede forældreskab mener vi ikke kan forklæres ud fra en entydig materiel nødvendighed. Tværtimod gemte der sig bag det udvidede forældreskab et familie- og slægtsfællesskab uden snævre ægteskabsfamiliære grænser, hverken i materiel eller emotionel betydning. Bag hverdagens fællesskabspraksis sås konturerne af en udvidet modercenteret familie bestående af flere generationer, der, selvom de ikke boede sammen, i høj grad *levede* sammen.

1980'erne

»... Men det vil jeg tro, det er så noget også, ikke ... altså, vi (mor og datter, vor bem.) ses tættere og er knyttet på en anden måde, når der er børn ...« Conny s. 298.

Hun (moderen, vor bem.) plejer de dage, hvor jeg lukker nede i børnehaven ... så har hun hentet mine børn på fritidshjemmet.«

Samtalerne med de unge kvinder afspejler, at tilstedeværelsen af flere forældre- og børnegenerationer både har materiel og normativ indflydelse på familierelationernes sammenhængskraft. Dels yder den ældre forældregeneration praktisk støtte til de unge forældre. Dels kan vi stadig tale om et udvidet forældreskab som udtryk for det omsorgs- og hjælpeberedskab, familie- og slægtsmedlemmer påtager sig overfor hinanden i lighed med det faktiske forældreskab. Det generationsvise forældreskab danner således stadig én grundstamme i fællesskabets videreførelse og generationsvise konsolidering, fordi det afføder en række praktiske behov blandt de unge forældre.

Ud fra kvindernes udsagn ser forældreskab stadig ud til at være et materielt funktionsgrundlag, der ikke er blevet overflødiggjort på trods af de generelle strukturændringer i samfundet under den unge generations opvækst. Den unge forældregenerations problemer vedrørende børnepasning og boligbehov er umiddelbart illustrerende for fællesskabets materielle funktionsgrundlag.

»Conny: Og det er alligevel ikke for meget. Det er ikke så'n noget ... hun (svigermoderen, vor bem.) kommer ikke rendende »nu skal du se, og nu gør vi sådan og sådan«. Slet ikke. Hun holder sig lige på kanten, ikke ... hvor man synes, nå, det er nu meget sødt.

Sp.: Men ikke noget med at blande sig ...

»For os var det sådan en oplevelse, (...) når mine ældre søskende med deres koner eller mænd kom hjem til Fælledvej ...«. (Marie, s. 173 i spec.)

Conny: Slet ikke. Overhovedet ikke. Det har vi aldrig nogen sinde haft. Så langt tænker de altså. Alligevel.

Sp.: Altså, så har du det forhold til hende, som du helst vil have ... altså ikke sådan ... for tæt på ...

Conny: Ja, jo. Det synes jeg kommer af sig selv, ikke. Så er der andre tider, hvor- »Hvad, kan du ikke lige komme ind ... jeg skal lige have syet sådan et forhæng« ... »Jo, jo, det er i orden«. Vores madrasser er gået i stykker. Hun syr dem pænt i hånden, ikke. Sådan noget, det vil jeg da gerne have, hun hjælper med, ikke ...« Conny s. 303.

Samtalerne med de unge døtre afspejler imidlertid også de generationsvise ændringer i normer og holdninger. Det udvidede forældreskab som norm og praksis i hverdagens fællesskab bliver tilsyneladende sat på prøve, når den unge generation tilfører fællesskabet nye normer. Disse normkonflikter kan på den ene side true gensidighedsfølelsen og dens praktiske udfoldelse, og på den anden side kan uoverensstemmelser i normsæt og hverdagspraksis mellem to generationer alligevel forsones netop gennem praktiske og følelsesmæssige gensidighed.

Sladder og solidaritet - om kontrol blandt naboer og i familien

Gensidighedsprincippet ses også genspejlet i henholdsvis kontrol- og solidaritetsprincippet. Kontroludøvelsen fremstår som det restriktive og solidaritetsudøvelsen som det defensive middel mod fællesskabernes opløsning og grundlæggende forandring.

1920'erne og - 30'erne

Moderen siger til Olga:

»Sig mig engang Olga (Maries søster, vor bem.), skal du ikke hjem og lave mad til Oskar (Olgas mand, vor bem.) kommer fra arbejdet?«

Hertil svarer Olga:

»Ja, men der står varmemad, han selv kan varme -«

Hvortil moderen svarer:

Hvad siger du, du har ikke andet og bestille end at sørge for at være hjemme og lave mad til ham«. Marie s. 190.

Den hyppige kontakt mellem mødre og deres gifte døtre betød, at de havde nøje indsigt i hinandens daglige gøremål og laden. Denne indsigt gav f.eks. mødre mulighed for at kontrollere, om de gifte døtre levede op til de gældende normer for en god hustru eller mor.

»min ældste bror han blev påvirket af sin kone, og kommer hjem til min mor og siger, »ja, det er nogle værre tøser, de har alle fået uægte børn« ... så siger min mor til ham, »Ved du hvad Ejner, det skal du ikke gå op i, og det kan du også godt hilse Anne (svigerdatteren, vor bem.) og sige, der er noget der hedder, »sålænge maven tier, er vi alle piger«« Marie s. 186.

Normer og praksisformer regulerede og definerede også forholdet mellem mænd og kvinder. Dette kunne f.eks. komme til udtryk i en solidarisk mor-datter front mod mændene, men som det fremgår af forrige citat, kunne det også komme til udtryk i, at kvinderne indbyrdes kontrollerede hinanden og sørgede for, at mændene fik, »hvad der var deres«.

1980'erne

Sp.: ... Altså, der er ikke sådan sladder i familien?

Bente: Nej, men alligevel kan det nemt ... fordi hende den der moster, der drikker ... hun havde haft ungerne fra lørdag til søndag, og min mor havde sagt, at hun var på antabus (...) og så kommer hun, og så siger hun: »Åh, jeg er så tørstig, må jeg få en øl?« (...) Og så snakker jeg med min mor dagen efter, og så siger jeg til hende: »Nåh, jeg synes, du sagde, at moster var på antabus. Men hun drak da en øl hernede. Og det var jo ikke for at, men så begyndte min mor jo at blive nervøs, fordi hun ved godt, at det er hende, der skal træde til og sætte ind (...) Og så havde jeg hende (mosteren, vor bem.) i telefonen: »Hvad jeg bildte mig ind ... fordi hun bad om at få en øl ...« Min mor sagde det ikke for at sladre, vel. Det var, fordi hun var bekymret og godt ville have føling med, hvor det bar hen. Og jeg sagde det selvfølgelig også, fordi jeg var bekymret, og hun (mosteren, vor bem.) følte det som en kontrol.« Bente s. 307.

»De dér kvinder på en tredive år, de og med deres mænd, det er sådan en sladren ... det er også sladder, de har check på alt, og det er klart, deres forældre bor der, ikke, de ved alt om hinanden. Man kan ikke lave noget, uden at de ved det. Jeg kan ikke tage en kæreste med hjem, uden at de ved det for eksempel, eller noget som helst. Det er sådan noget ... de ved alt om hinanden ...« Jytte s. 305.

I dag har kontrollen stadig en nødvendig materiel funktion, men fungerer også samtidig som en slags afprøvning af deltagernes eget tilhørsforhold i netværket. Det gensidige beredskab til at yde hjælp og omsorg spejler sig også i et andet beredskab, nemlig kontrollens. Nærmiljøets, familiens og naboernes hyppige kontakt er stadig en hurtig og effektiv informationskanal, når et familiemedlem eller en nabo er under mistanke for at »skeje ud« i forhold til de herskende normer eller f.eks. i forhold til vedkommendes økonomiske eller helbredsmaessige situation.

Generelt er det ikke muligt entydigt at vurdere, om den udøvede kontrol er af positiv eller negativ karakter, da kontrollen f.eks. kan være det redskab, der sikrer at omsorgs- og hjælpeberedskabet kan aktiveres. Kontroludøvelsen er således beskrevet som et tveægget sværd, hvor den solidariske overvågen kan være en materiel nødvendighed, mens sladderens primært fungerer som deltagernes gensidige indskærpelse af fællesskabets herskende normer.

En datter er datter hele sit liv - en søn er søn til han finder en viv ... om relationernes videreførelse

»*Sp.:* Har du tænkt over, hvorfor din mor var samlingspunktet ...?»

Sv.: Jamen, kærester, det har jo været så naturligt, det var så naturligt, og jeg prøver at leve op til det. Jeg synes, det er så naturligt, at man samler familien, det synes jeg«. Oda s. 192.

Sp.: Så er det bare spørgsmålet, hvorfor føler man så egentlig så stærkt, at fordi man er i slægt og familie, at så ses man altså?

Sv.: Selvfølgelig har det da også en betydning, at de har kendt en, siden man blev født. Og man har en masse fælles oplevelser. Fordi det ... knytter meget, når vi ... når børnene har fødselsdag, og når jeg har fødselsdag, og så de kommer, dem fra min mors side af familien og dem fra min fars side. Og de har jo haft meget fælles, fordi de har jo været samlet hos min mor og far. Og så sidder vi og snakker om: »Nej, kan du huske dengang, vi var til den fødselsdag og dengang vi gjorde sådan ...« Altså, det tror jeg, at ... det betyder meget. Man har haft så mange gode timer sammen, ikke ...« Bente s. 321.

Samtalerne illustrerer i rigt mål, at familien var ramme om familiesammenhold, såvel i 20'erne og 30'erne som idag, og denne praksis sikrede fællesskabets videreførelse som en familie- og slægtsbåren tradition.

Det fremgår af samtalerne, at mænd og kvinder har forskellig funktion i opretholdelsen og videreførelsen af familiesammenhold. For den tidlige periode, såvel som for idag gælder, at det familiære sammenhold om end ikke entydigt, så dog primært er båret og opretholdt af kvinder. Det kommer til udtryk i, at mødres og døtres hjem danner den fysiske ramme om sammenholdet.

Vi ser desuden en tendens til, at familiefællesskab og familiesammenhold i højere grad inkluderer døtrenes oprindelige familier, deres søskendes - primært søstres - ægteskabsfamilier. På trods af en tendens til en ringere integration mellem henholdsvis ægtemændenes og hustruernes oprindelige familier, er det dog karakteristisk, at normen om sammenhold også omfatter regelmæssige samvær med svigerfamilien. Såvel de ældre som de unge døtre beretter om, hvordan den udvidede familie i højere grad omfatter døtrenes ægtemænd end sønnerne og deres hustruer. Vi ser i begge perioder eksempler på den ideelle »in-law«, et begreb, der anvendes af Young og Willmott () om svigersøner, der er integreret i og accepterer en mor-datter centreret udvidet familie, ligesom de efterlyser fællesskabets normer om gensidig kontakt og opmærksomhed.

Forklaringen på denne forskel på fællesskabsrelationer og familiesammenhold til henholdsvis kvindesiden og mandesiden i ægteskabsfamilien skal søges i den ægteskabelige og samfundsmæssige kønsarbejdsdeling og kønssegrering.

Før som nu hviler ægteskabsfamilien på en arbejdsdeling, hvor kvinden har sin primære tilknytning til hjemmet, mens mandens hovedfunktion bliver opfyldt udenfor hjemmet i hans lønarbejde. Kønsarbejdsdelingen i ægteskabet betyder, at kvinders tilknytning til arbejdsmarkedet ikke primært er et fællesanliggende, der kræver en fælles problemløsning mellem ægtefællerne, men i højere grad et anliggende mellem mor og datter. Således kommer kønsar-

bejdsdelingen og kønssegregeringen i ægteskabet til at spejle sig i kvindernes praktiske fællesskab.

Denne kønsarbejdsdeling giver tilsyneladende ikke anledning til åbne konflikter inden for de unge ægteskabsfamilier, vi ser snarere, at i det kønsblandede familie- og fællesskab godtages kønnene inden for rammerne af en kønsnorm og en kønspraksis, der faktisk bygger på forventningen om en vis adskillelse og forskellighed, hvor de to køn udgør en komplementær del af helheden. Det normative familieideal om en ubrudt kerne- eller ægteskabsfamilie stemmer derfor ikke nødvendigvis overens med de relationsbånd og den familiepraksis, der reelt dyrkes i hverdagen.

De kønsspecifikke forventninger til henholdsvis sønner og døtre, der er funderet i den kønsspecifikke opdragelse, kommer til syne i mødrenes forskellige omtale af deres sønner og døtre. Sønnerne fremhæves for deres erobringer og arbejdsmæssige succes'er i det »offentlige rum«, mens døtrene roses for deres evner til at holde sammen på det »private rum«. Drengebørnene bryder op og erobrer et offentligt samfundsliv, ligesom de bryder op og følger med i deres koners familiefællesskaber og nabolag i et nyt »privatrum«.

»Du ved nok, at kvinden trækker til sin familie, det gør hun altid, og det er lige som om mandens familie kommer lidt i baggrunden, sådan tror jeg det er allevegne, for det er rigtigt nok, at kvinden holder mere af sin familie, og manden er bare en søn, til han finder en viv ...« Oda s. 195.

Ved Moders side - om mor-datter forholdet

Kvindernes fællesskab danner altså en central kerne i det kønsblandede arbejderfamilie-samvær, hvor mødrenes og døtrenes daglige fællesskab ofte skubber mændene ud af familiens beslutningsprocesser og det følelsesbetonede kvindesamvær.

Sp.: »Hvordan har din far reageret på det tætte følelser I (to søstre og moderen, vor bem.) har med hinanden?

Jytte: Ja, han har reageret ret voldsomt, men jeg ved, at der er tit nogle ting, som vi har snakket om os tre og hvor vi har glemt, ikke nogle ting, som han ikke måtte vide, men hvor vi har glemt at inddrage ham i det og hvor det så er kommet som en. På en ... som en overraskelse for ham, at det er sket og hvor han så følger sig udenfor og siger: jeg får sgu aldrig noget at vide eller sådan noget, selvom vi selvfølgelig ikke har været meningen, at han ikke måtte få noget at vide, så det tror jeg nok, ikke, og han ved jo også godt, at når vi har haft problemer, så er vi kommet til min mor, ikke«. Jytte s. 25.

Manden i familien, her faderen, reagerer altså på at blive placeret i periferien af udvekslingen af fortroligheder og intimitet. Hvorvidt denne udgrænsning af de mandlige familiemedlemmer, som det tætte mor-datter/døtre forhold ofte resulterer i, er en tvang påført mændene mod deres vilje, eller disse også

selv lader sig udgrænse, giver de indsamlede samtaler ikke belæg for at vurdere.²⁶

Men begge køn anerkender altså eksplicit, hvilken dominerende position mor-datter forholdet indtager i det samlede familiesamvær. Men hvad er det da, der udspiller sig bag de kvindelige mure, som både binder mænd og andre kvinder i bestemte roller? På hvilken scene og i hvilket stykke er mødre og døtre hovedpersoner?

De interviewede døtre føjer selv mange brikker til afdækningen af det komplicerede psykologiske samspil, som omkranser deres forhold til mødrene.

»(...) men jeg har et godt forhold til hende, jeg kan snakke med hende om alt ... og jeg kan komme til hende på alle mulige måder ... ked af det og sådan ... og jeg kan komme, altså, hvis jeg går herovre fra og hvis kæresten er her og jeg er ked af det, så kan jeg komme midt om natten og det er ikke noget ... de er der egentlig altid ... det kan jeg helt regne med ... mest min mor«. Jytte s. 341.

En af forudsætningerne for et godt indbyrdes mor-datter forhold er, om der finder en gensidighed sted. Ved gensidighed forstås, at samværet mellem mor og datter er en ligebyrdig proces, hvor begge parter både gør praktisk og følelsesmæssig brug af hinandens støtte. Ud af de 4 yngre arbejdersdøtre, vi har interviewet, var to af disse involveret i et mor-datter forhold, hvor denne ligedelte gensidighed var tilstede, hvorimod de resterende to befandt sig i

»Vi ses tættere og er knyttet på en anden måde, når der er børn...«. (Conny, s. 298 i spec.)

asymmetriske forhold, hvor det kun var moderen, som forstod at udnytte dette fællesskab.

»Øhmm, jeg har altid haft meget svært ved min mor, det ... jeg ikke sådan tale med hende ... det er ligesom jeg føler, at der er øhm, mig, der skal styre det der, ... jeg skal løse hendes problemer, og jeg kan ikke rigtigt gå til hende med mine ... der var det mere min mormor, der ... og så har jeg min søster, (griner) ... hun (moderen, vor bem.) hører ikke efter ... nej, altså hvis man er midt i at fortælle noget, så kan hun godt finde på at sidde og sige, at nu skal jeg altså ud og købe ny sko, eller et eller andet. Det er ligesom hendes egne problemer eller det hun skal foretage sig, det ... kværner rundt oppe i hovedet på hende, selvom hun sidder og snakker med mig«. Marianne s. 341.

Men det er altså ingen betingelse eller forudsætning for de døtre, som bor tæt på deres mødre, at disse indgår i et ligebyrdigt eller gensidigt mor-datter fællesskab. I de tilfælde som ovenstående, hvor døtrene udtrykker en åben utilfredshed med den manglende ligevægt i forholdet til moderen, gør der sig nidlertid en række andre forhold gældende, som alligevel har ført til, at det ar bosat sig i umiddelbar nærhed af moderen. Det drejer sig blandt andet om en stor følelse af tryghed ved barndomskvarteret og mange barndomsvenner i kvarteret - forhold, som vi senere skal vende tilbage til.

Men umiddelbart tæt knyttet til den tilfredshed, som et ligeværdigt mor-datter forhold giver, eksisterer et sideløbende problem, som både de utilfredse og de tilfredse døtre kender til.

»(...) hun er en kvinde, jeg har meget svært ved at blive gal på, fordi hun gør så mange ting, og hvis hun siger nogle ting, jeg er uenig i, er det ikke altid, jeg siger det, fordi hun så ... jeg ved, at hun bliver ked af det, hvis vi har været oppe at skændes«. Jytte s. 348.

Dette uddrag illustrerer således, at et af de mere grundlæggende og væsentlige problemer i forholdet mellem mødre og døtre, er det næsten umulige i at sige fra på et af moderens tilbud eller gøremål. Denne problemstilling bliver benævnt af samtlige døtre, og dermed placeres dilemmaet mellem på den ene side mødrenes tendentielt grænseløse hjælpsomhed og opofrelse og på den anden side døtrenes trang til selvstændighed som et af de mest centrale problemområder ved mor-datter forholdet.

Oprørets eller tilpasningens store kunst

Når denne selvstændige markering og afgrænsning fra datteren er et fælles grundlæggende problem for datter-generationen, så hænger det sammen med, hvordan normerne for »den pæne datter« synes at være godt forankret i både de ældre og yngre kvinders bevidsthed. For begge generationers kvinder er det forbundet med en god del skyldfølelse, når og hvis reglerne for den lydige og pæne datter brydes.

Ingen af de to ældre kvinder kan fortælle ret meget om sådanne norm-brud

- snarere tværtimod anfægter disse kvinder på intet tidspunkt deres mødres ufejlbarlighed, men idylliserer disse kraftigt.

»Ja, jeg kan jo ikke andet end rose hende og synes altså hun er en ener (...) og hun fortjener al den ros et menneske kan få ... hun (moderen, vor bem.) ville ikke have medlidenhed, hun ville ikke ynkes. Hun kunne gå, kan jeg huske, med høj feber, jeg kunne se de her røde kinder, de brølede som ild, alligevel gik hun op og vaskede op og når der var en time lagde hun sig ind på sengen med alt tøjet på, og stod op igen, når den tid var, der skulle laves noget mere. Hun var så hård mod sig selv«. Marie s. 348-349.

Tilsyneladende er de ældre kvinder mere »døtre«, mens deres mødre tilsvarende er mere »mødre«. Med dette tænker vi på den tydelige fastholdelse af en datter-identitet, som vi har fundet, var et karakteristisk træk ved de ældre kvinders selvopfattelse. Et eksempel til belysning af denne fastholdelse af datterollen, på trods af datterens voksne kvinderolle, giver følgende to uddrag:

»(...) Lige til jeg var voksen og kom hjemmefra ordnede hun alt mit tøj. Det var rent og repareret, hun har gjort alt for meget for os«. Marie s. 237.

Her beskrives, hvordan Maries mor ved at forlænge sit moderskab og dermed sin moderidentitet, fastholdt sine børn, herunder Marie, i et livslangt barnligt afhængighedsforhold.

»... det sidste min mor sagde, når jeg gik med hende (Maries datter, vor bem.) det var, hun sagde: Marie, sørg nu for at give hende noget hun kan lide og få noget i hende (...) og tænk, når vi så kom hjem der søndag aften og jeg gik og købte noget af det, hun havde sagt, hun godt ville have og prøvede, og tøsen ville sku ikke have noget. Det var ligesom hun slet ikke kunne lide at være med mig alene, hun længtes efter det derhjemme, ikke, så når vi så kom hjem (hos Maries moder, vor bem.), så sagde hun (Maries datter, vor bem.): bedste, jeg har ingen mad fået. Ja, det vil jeg såmænd tro, sagde hun (Maries moder, vor bem.). Så sagde jeg: Årrh, jeg har da forsøgt med alt muligt. Årrh, nu skal bedste se, hvad hun har, så kunne hun godt lide det«. (det sidste siges meget lavt). Marie s. 243.

Maries fortælling efterlader det indtryk, at moderen ikke havde tillid til Maries evner som mor, men at moderen var den, der havde størst indsigt i, hvad barnets behov var. Og Marie fremhæver heller ikke sig selv som en kvinde med en grundlæggende tillid til sine evner som mor, ligesom hun heller ikke på anden måde gør oprør mod moderens fastholdelse af hende.

Denne tendens står således i skarp kontrast til de yngre døtre, som bevæger sig indenfor et langt større register af både voksen- og barneroller på en og samme tid. De prøver i højere grad at afprøve de indre og ydre grænser for deres udfoldelser og søger at udvide disse rammer.

Mar: »Ja ... det er det eneste problem vi har, faktisk, det er det der snolderi ...

Sp.: Giver hun dem (børnene, vor bem.) for meget slik?

Mar: Ja, det synes jeg ... de skulle gerne komme af andre årsager også, ikke.

Sp.: Har du snakket med hende om det?

Mar: Ja, ja, vi har faktisk været lidt uvenner over det ... det siver ikke rigtig ind (griner lidt)«. Marianne s. 302.

Dette kommer til udtryk i mange af de dagligdags-hændelser, som døtrene trækker frem, som eksempelvis ovenfor, hvor Marianne gennem samtalerne kritiserer sin mor for at forkæle sine børnebørn. Eller i det nedstående uddrag, hvoraf det fremgår, hvordan Jytte ofte tager sin mor i forsvar overfor faderens mandschauvinistiske undertrykkelse af moderen - uden at denne iøvrigt har bedt om dette.

»Jo, jeg har blandet mig, altså, hvis min far har talt dårligt til hende, så har jeg blandet mig, hvis jeg har været derovre, men så er det ikke min mor (...) jeg er uenig med ham i den måde, han behandler min mor, han er ikke, altså, han er ikke, de slås ikke, det er ikke det, men det er måden, den der almindelige mand er, at ... en selvfølge, at når han er sulten om søndagen, at hun rejser sig og smører hans mad, altså, alle sådan nogle ting, som jeg kan blive helt hysterisk over, det er mest det, vi (Jytte og hendes moder, vor bem.) skændes over«. Jytte s. 361.

Men begge generationers kvinder bliver dog samtidig klare illustrationer af, hvordan både tankerne og de reelle handlinger, som sætter sig op mod de normmæssige forskrifter om »den pæne datter«, er omgærdet af en potentiel skyldfølelse, som alt for ofte hensætter disse oprørske lyster i skyggen af den foreskrevne kvindelige passivitet. Her er det en af de yngre kvinder, Bente, som beskriver dilemmaet:

»Ja, hm, hm ... ja, det er svært, fordi ... at hun ... har meget ... det er svært at snakke om noget sådan helt ... fordi hun bliver utroligt hurtigt ked af det og ... »og det var også forkert, det jeg gjorde« og ... jeg skal vende alting mange gange inde i hovedet. Og også når man har sådan et afhængighedsforhold, så kan man heller ikke, så skal man passe utroligt meget på. Så kan man heller ikke tillade sig at sige så meget, eller ... man må tage mange ting med, som man ikke bryder sig om. Ikke fordi ... fordi ... jeg synes, hun er fantastisk ... som menneske og utrolig ... altså utrolig fin. Men hun ... det er svært at sige noget til hende, fordi hun ... hun bliver så såret«. Bente s. 346.

Her skinner Bentes skyldfølelse klart igennem, idet hun direkte verbaliserer denne i slutningen af citatet, hvor hun efter kritikken af moderen føler sig nødsaget til at bringe balance i tingene igen. gennem sin forsikring om, at moderen virkelig er et fint, opofrende og godt menneske.

Eller en af de ældre kvinder, Marie, som her fortæller om hendes moders reaktion på datterens uønskede og »uægte« graviditet, hvor Marie blev nødt til at tage på Mødrehjælpen, da moderen ikke ville have hende hjemme.

»Og jeg havde uden nogen indblanding meldt mig til Mødrehjælpen, og så er det så jeg syntes, men jeg tilgiver hende for hun kunne jo ikke gå, hun var gammel og havde dårlige ben, hun kunne jo ikke besøge mig«. Marie s. 236.

Dette er et af de eneste steder i samtalen, hvor Marie antyder en kritik af mo-

deren, men selv ikke her formuleres den klar og tydelig. Den antydes kun for derefter helt at forsvinde i Maries fulde forståelse af moderens handlinger.

Hvis vi skulle forklare denne tydelige polarisering mellem de ældre og yngre kvinders vurdering af deres mødre, er det oplagt at pege på, hvordan de materielle og ideologiske livsbetingelser har ændret sig. De ældre kvinder har eksempelvis været underlagt langt flere reproduktive pligter i deres barndomshjem end de unge kvinder, og nutidens seksualmoral belægger heller ikke den kvindelige seksualitet med slet så mange snærende normative begrænsninger, som de ældre kvinder kan fortælle om. Denne ændrede seksualmoral hænger sammen med hele den ideologiske ombrydning af mande- og kvinderoller og autoritets-forholdet mellem forældre og børn, som har fundet sted i det sidste årtier. Siden de ældre kvinder var unge og blev voksne, er den ideologiske forestillingsverden om kønnenes kapaciteter og naturlige anlæg blevet kraftigt anfægtet af bl.a. af kvindebevægelsens fremkomst. Samlivsformerne har ændret sig, og ungdomsoprørets påpejning af de ældre mænds/patriarkernes magt og autoritetsvælde har været kraftigt medvirkende til en væsentlig opblødning af det autoritære klima forældre og børn imellem.

De unge døtres oprøksvilkår har derfor på væsentlige punkter været anderledes end de ældre kvinders, og denne forskel er en væsentlig forklaring på, hvorfor de unge kvinder har lettere ved at sætte spørgsmålstegn ved deres mødres autoritet.²⁷

Om sammenhængen mellem den fysiske og psykiske nærhed

Nu har vi tidligere nævnt vores formodning om et vist samspil og sammenhæng mellem kvindernes følelsesmæssige relationer og døtrenes fastholdelse af en geografisk tilknytning til deres barndomskvarter. De yngre kvinder fortæller således om, hvordan en bosættelse på brokvarterne i høj grad opleves som en voksen fortsættelse af barndomslivet i den henseende, at deres konkrete ageren i lokalkvarteret beskrives, som en færden blandt fortids bekendte og lokaliteter.

»ja ... og det er ikke nogle af dem jeg kender her eller den jeg har gået i skole med, der er kommet ud i noget mæg ... og nu har den yngste vi har, hun mangler noget af den ene arm, mangler hånden og et stykke af underarmen, og så synes jeg også, det er rart for hende, at hun vokser op i en fast flok her ... og at hun har lidt støtte ... Jeg holder meget af byen, simpelthen, altså det ... for det første så flytter man ud et sted, hvor folk ikke engang siger goddag til hinanden ude på svalegangen og det er meget underligt, når man har rendt op og ned hos naboen og ... kender alle mennesker, ikke, man kender folk og forretninger og ... og det kunne jeg slet ikke forlige mig med det der ... enhver er jo sig selv nærmest og det ...«
Marianne s. 7.

Her fortæller Marianne altså klart, hvilken tryghed og genkendelighed kvartere-

ret repræsenterer. Samtalerne sætter i skarpt relief, hvordan de fire yngre kvinder knytter en forbindelse mellem deres langvarige tilknytning til kvarteret med følelse af tryghed, identifikation, velkendthed og overskuelighed. I den forstand lever de fire kvinder et liv omgivet af personer og fysiske omgivelser, hvor omverdenens kendskab til deres personlige livshistorie fra barn til voksen fungerer som en extern identificerende kraft. I modsætning til et liv i et kvarter eller en by, hvor ens personlige livshistorie først kommer til omverdenens kendskab i kraft af en af etableret venskabskreds, og hvor man indtil da fremstår som et anonymt medlem af en beboergruppe.

Det livsforløb, som de yngre kvinder får tegnet gennem samtalerne, har været underlagt en dynamik, som tilstræber en så stor lokalbunden sammenhængskraft som mulig, hvor både kvindernes bopæl, deres arbejdsplads, deres nære familie, deres venner og deres børns institutions- og skolegang alle er placeret indenfor det samme kvarter. Et eksempel på denne sammenhængende livsforløb er Bente, som efter at have afsluttet sin skolegang på en kommuneskole på Nørrebro fik plads som vikar på Thors Vaskeri - formidlet gennem en af hendes mors bekendte (som også boede på Nørrebro). Derefter blev Bente gift, bosatte sig på Nørrebro i nærheden af moderen, fik to børn, som kom i institutioner i kvarteret og herigennem fik Bente sit nuværende arbejde som pædagogisk medhjælper i sin yngste datters vuggestue.²⁸

Prisen - for der er en pris - for dette liv, levet i et trygt og velkendt univers, er, at kvinderne kan fortælle om, hvordan de ofte føler, deres tryghed og velbefindende er afhængig af faktorer og personer i deres kendte omgivelser.

... det sidder meget dybt i mig. Også sådan noget med at besøge folk. Jeg kan huske ... nå, men man kan ikke bare besøge folk og man kan ikke bare komme. Og de sidder så dybt i mig, at jeg har meget svært ved at ringe til nogen og sige, at jeg kommer. Og det er ikke fordi ... jeg ved godt, at de synes ... selvfølgelig altså de nærmeste synes det er underligt, at jeg ikke gør det. Jeg er skør at jeg ikke gør det. Og jeg har også svært ved at ringe nogen steder hen. Også til folk jeg kender. Men også til alt muligt, der skal ordnes. Og det er selvfølgelig også noget med, at min mor altid har gjort det«. ... Og når man så blev større og syntes, det var lidt ubehageligt at gøre det der ... og ... og det kan jeg stadigvæk have endnu ... at hvis jeg kan få hende til det ... hvis det er et eller andet, der er ubehageligt, så gør hun det og ... det har jeg det selvfølgelig dårligt over, at jeg ikke gør det selv og det ... det gør jeg selvfølgelig også i stor udstrækning, men ... jeg kan da godt finde på at lokke hende til det«. Bente s. 359.

Her fortæller Bente, hvordan hendes angst for at kontakte de offentlige myndigheder og sine venner faktisk får som konsekvens, at hun ikke vover sig ud i den ukendte verden og erobrer nye oplevelser og bekendtskaber. Det nære og trygge hverdagsliv har tilsyneladende den slagside, at kvinderne så at sige har fikseret en del af deres identitet til bestemte personer og omgivelser.

Det er denne pris vi har kaldt den kvindebårne tryghed som knytter sig til det nære og intime rum, f.eks. barndomshjemmet og kvarteret - og som om-

vendt spejler sig en tilsvarende utryghed ved den ukendte omverden, f.eks. andre dele af byen og forskellige autoritets-instanser. Den aktive lyst til erobring og udforskning af nye sammenhænge og nye steder, som en del af kvinderne klart har, bliver i sidste ende bremset af en form for hæmning og angst-besættelse. Vi har derfor peget på, at der kunne ses en sammenhæng mellem et afgrænset livsrum og døtrenes autoritetsangst, som en forklaring på, hvorfor nogle døtre udviser tilbageholdenhed og modstand overfor nye udfordringer i stedet for tillidsfuldhed og nysgerrighed. Og her er det ligeledes nærliggende at antage, at den »moderlige beskyttelse«, som er en integreret bestanddel af en mor-datter domineret livsform, udgør en væsentlig brik i døtrenes fremmedangst. Når mødre ikke aktivt i døtrenes voksenliv skubber på deres selvstændiggørelse, men tværtimod fra til til anden fastholder dem i en infantil og afhængig position, så bliver mødre aktive opretholdere af deres døtres fremmedangst.

Hvad har undersøgelsen vist?

Som nævnt i indledningen er der ikke blevet draget nogen samlet konklusion for den historiske og den nutidige analyse, idet problemstillingen ikke omfatter et egentligt komparativt studium. Men undersøgelsen har alligevel givet os anledning til at trække nogle paralleller mellem den historiske analyses resultater og de nutidige resultater med henblik på en forsigtig vurdering af, om de lokale kvindefællesskaber og de tætte mor-datter forhold kan betragtes som overleverede fænomener.

Gennem samtalerne med de ældre og unge kvinder har vi f.eks. fået bekræftet, at familie- og nabonetværkene eksisterer i arbejdsmiljøerne både i de tidlige perioder og i vore dage, og at de kvindelige familie- og slægtsrelationer i står/har stået centralt i samtlige kvinders hverdagsliv. Samtalerne illustrerer således, at kvindernes forventninger til det voksne kvindeliv og til familie- og ægteskabslivet ikke har ændret sig i grundsubstansen i det udvalgte tidsrum, selv om de objektive livsbetingelser i mange henseender er afgørende forandret.

Men efter fremlæggelsen af en sådan undersøgelses resultater og konklusioner vil der umiddelbart melde sig et par spørgsmål:

- er de beskrevne fællesskaber og mor-datter forhold fænomener, der er alment udbredt på brokvartererne?
- er disse fænomener i givet fald specifikke for brokvartererne?

Disse spørgsmål vedrører det foreliggende materiales repræsentativitet. Med hensyn til samtalerne kan vi fastslå, at de er primærkilder til et hverdagsfælles-

skab i *nogle* arbejderfamilier og blandt *nogle* arbejderkvinder på brokvartererne. De interviewede kvinder har netop videregivet en kvalitativ og subjektiv vurdering af deres egne netværk og samtidig refereret til andres relationer i nærmiljøet. Samtalerne har således kastet lys over indholdet i og funktionsgrundlaget for eksisterende fællesskaber og mor-datter forhold, men udelukkende belyst dem i subjektivitetens skær. Vi kan derfor ikke afvise, at fremstillingerne kan rumme idylliseringer, fortællelser eller direkte fejlinformationer. Det kunne især gælde for de ældre kvinder, at den retrospektive synsvinkel har bevirket erindrings- og følelsesforskydninger i forhold til oplevelser, der tilhører en længst svunden tid. Selv sætter de ældre kvinder dog større lid til deres langtidshukommelse end til korttidshukommelsen. De lange tidsforløb i de ældre kvinders beretninger har desuden givet os en enestående mulighed for at se kvindefællesskabet og mor-datter forholdene i et livs langt perspektiv. Samtalerne peger således i retning af, at der snarere er tale om bevidsthedshistoriske fænomener end om løsevne og enkeltstående tilfælde blandt de unge kvinder i undersøgelsen. De seks kvinders individuelle livshistorier kan naturligvis ikke være almengyldigt og objektivt gældende for kvinders liv på »broerne«. De er dog i sig selv vidner om en autentisk livsform. Endvidere skal det fremhæves, at både de ældre og de unge kvinders livshistorier indpasser sig i de statistiske rammer, der er tegnet om brokvartererne i de udvalgte tidsafsnit. Kvindernes familie- og husstandstyper og civilstands- og beskæftigelsesforhold svarer til de generelle demografiske mønstre på »broerne«, og i denne forstand er kvinderne således repræsentative. De historiske ændringer i f.eks. familie-, hustands- og civilstandsforhold viser sig således som forskelle i de ældre og de unge kvinders livshistorier.

Registerkørslen i nutidsanalysen udgør en meget præcis statistisk søgning af en moderlokaliseret bosætning som grundlag for familie- og mor-datter fællesskaber på brokvartererne. En anden tætsøgende metode kunne have bestået i en egentlig husstandsregistrering af samtlige voksne beboeres familiære tilknytning til Vesterbro og Nørrebro samt en vurdering af karakteren af deres familie- og naboskabsrelationer. Kørselens resultater peger klart i retning af en sådan lokalbinding, for så vidt knapt halvdelen af de unge i undersøgelsen endnu var bosiddende i det mødrene kvarter i nærheden af deres formodede barndomshjem.²⁹ Men den geografiske bopælstæthed giver, som nævnt, ikke i sig selv belæg for, at den unge generation opretholder en tæt og hyppig kontakt til den nærboende familie/moder.³⁰ Registerkørslen muliggør heller ikke en registrering af bopælstætheden over tid.

Undersøgelsen begrænser sig ligeledes til de to arbejderkvarterer og kan hverken be- eller afkræfte, at lokalbundne netværk og kvindefællesskaber alene eller overvejende er groet og vokset videre i traditionelle arbejdermiljøer.³¹ Det næste spørgsmål vil være, om det modercentrerede bosætningsmønster og den geografiske binding til opvækstmiljøet kan genfindes i andre

miljøer, der både i social og fysisk henseende adskiller sig fra Vesterbro og Nørrebro. Dette spørgsmål står åbent for kommende forskning.

Noter

1. Det antropologiske begreb matrilokalisering er bl.a. anvendt af Young og Willmott i deres sociologiske undersøgelse af familie- og slætsrelationer i det london'ske arbejderkvarter Bethnal Green. Begrebet modsvarer et bosætningsmønster, hvor dobbelt så mange gifte døtre som sønner var bosiddende i umiddelbar nærhed af deres forældre, dvs. i samme hus eller samme gade. Jvf. Yong, M. og Willmott, P.: *Family and Kinship in East London*, 1957. At der endvidere i Bethnal Green var tale om en egentlig modercentrering, vidner de tætte mor-datter forhold i kvarteret om. I et studium af arbejderkvinders netværk i London i perioden 1870-1914 fastslår Ellen Ross, at der også i denne tidsepoke kan konstateres en overlappning mellem slægtskab og naboskab. Ross vurderer således, at det modercentrede bosætningsmønster i Bethnal Green i 50'erne kan dateres tre generationer tilbage i tiden i visse london'ske arbejderkvarterer. Jvf. Ross, E.: *Survival Networks. Womens Neighbourhood sharings in London before World War 1*. Tidsskriftet *History Workshop Journal*, nr. 15/1984.
2. For litterære værker og erindringer, se f.eks.: Christensen, Chr.: *En rabarberdreng vokser op*, 1961. *Københavnere fortæller. Erindringer fra det gamle København*, red. af Strømstad, P. 1972. Andersen, Sv. Å.: *Dansk arbejderkultur*, Bd. 1/1982. Agger, G. og Gemzøe A.: *Arbejderkultur 1870-1924*, 1982. For udenlandske undersøgelser, se f.eks. Young og Willmott, op.cit. Ross, E. op.cit. Bott, E.: *Family and social networks - roles, norms and external relationships in ordinary urban families*, 1971. Gullestad, M.: *Barnevaktens etnografi - om bygning, vedlikehold og ændring av sociale nettverk i et norsk bymiljø i dag*, 1983. *Kvinnor i Fællesskab*, red. af Holter, H. 1982.
3. Efter vores vurdering har der generelt været en klar politisk og strategisk retningspil på en stor del af arbejderforskningen. Det gælder f.eks. de mangfoldige rapporter om den socialdemokratiske parlamentarisme og reformpolitik. Endvidere de analyser, der har taget sigte på de fagpolitiske strategier og angiveligt haft en bureaukratisk fagbevægelse i skudlinien. Det har ligeledes været den røde tråd i kritikken af en borgerlig kulturpolitik, der i lighedens og almenhedens navn har søgt at fortrænge arbejderbefolkningens klasseidentitet og klassebevidsthed.
4. Livsformsbegrebet er hentet fra Thomas Højrup, som på etnologiens område har præciseret det livsformsbegreb, der også går igen i flere levevilkårsanalyser. Se f.eks. Büchert, E. m.fl.: *På sporet af en kritisk regionalforskning*, i Kulturgeografiske Hæfter, nr. 18/1980. Højrup har netop skelnet mellem livsformer og levevilkår, hvor livsformsbegrebet refererer til forskellige former for hverdagspraksis og ideologier, mens levevilkårene refererer til de samfundsstrukturer, der er grundlag for den enkelte livsform og dens materielle overlevelsesmuligheder. For studiet af kvindefællesskaber og sociale netværk har livsformsbegrebet været anvendeligt, fordi det inddrager de ideologiske og normative forestillinger, der kan være aktivt bestemmende for de sociale principper i en given befolkningsgruppe, selv om den materialistiske samfunds- og historieanalyse peger på, at det materielle grundlag for sådanne sociale principper og praksisformer har ændret sig. Se Højrup, T.: *Det glemte folk*, 1983 og *Begrebet livsform*, i tidsskriftet *Fortid og Nutid*, 1984.
5. I sin skelnen mellem forskellige livsformer peger Højrup på den »urbane lønarbejders«, den »småborgerlige producents« og den »kARRIEREorienterede lønarbejders« livsform. Denne ombygning af de traditionelle produktionsbestemte klassebegreber er på sæt og vis frugtbar for et hverdagslivs-studium, der sætter fokus på sociale processer og bevidsthedsfænomener uden for produktionsfæren. Det er imidlertid inkonsekvent, at Højrup entydigt udleder sine livsformer af typisk mandsdominerede arbejderkategorier. Højrup tager hermed ikke højde

for, hvordan den samfundsmæssige og private kønsarbejdsdeling præger en given livsform både materielt og ideologisk. På baggrund af denne kritik har vi afgrænset livsformen til det lokal- og hjemmemiljø, der traditionelt har udgjort kvinders arbejdsrum og været den fysiske ramme om kvinders fælles opgaver i den private reproduktion. Videre har vi fremhævet livsformens geografiske og sociale binding til storbyens arbejderkvarterer som en historisk og kulturel overlevering. Tesen er, at storbyen København igennem de store vækstperioder i slutningen af 18-tallet blev udvidet med en række bolig- og erhvervs-kvarterer, der som »småsamfund« lå spredt inden for det »store samfunds« eller storbyens rammer. De lokalbundne fællesskaber kan således anskues som en videreførelse af de nye bybeboeres tidligere tilknytning til et afgrænset og overskueligt lokalsamfund i landdistrikterne. Ud fra denne forståelse kan fællesskabet i lokalkvarteret siges at bære et »provincielt« præg. Den »provincielle« livsform forstærkes endog i storbyen, der som helhed truer med at isolere og anonymisere individerne gennem den funktionelle og rumlige opsplitning af bybefolkningens livssammenhænge.

6. Den humanistiske og samfundsvidenskabelige kvindeforskning har gennem 70'erne beskæftiget sig med den patriarkalske kvindeundertrykkelses elendighed og kvinders manglende muligheder for at skabe sig et selvstændigt og selvdefineret liv. Kvindeforskere har netop gjort opmærksom på, hvorledes kapitalismens rumlige og funktionelle opsplitning af produktion og reproduktion modsvarer en samfundsmæssig kønsarbejdsdeling, der samtidig har videreført mænds institutionelle, organisatoriske og ideologiske magt i samfundet. Studierne i kvinders afmagt er siden blevet forladt til fordel for en forskning, der har lagt vægt på styrken i kvinders livssammenhænge, hvor reproduktionsansvaret skulle virke mindre fremmedgørende end lønarbejdet i produktionssfæren. Med det foreliggende studium har vi ønsket at frigøre kvindeforskningen fra en ramme, der fastspænder studierne mellem modpoler som elendighed-rigdom eller afmagt-styrke - for i stedet at analysere kvinders hverdagsliv, sådan som det faktisk leves og opleves af kvinder selv. Se f.eks. Hartmann, H.: *The unhappy Marriage of Marxism and Feminism*, 1978. Eisenstein, Z.: *Capitalist Patriarchy and the Case for Socialist Feminism*, 1979. Prokop, U.: *Kvindelige livssammenhænge*, 1976.
7. Af bredere historiske værker kan f.eks. nævnes *Dansk Socialhistorie*, Bd 5 og 6. Aakjær, S. m.fl.: *København før og nu*, Bd 5/1950. Holm, A. og Johansen: *København 1840-1940*. Hyldtoft, O.: *Københavns industrialisering 1840-1914*, 1984. Højgård, L.: *Familiestruktur i et arbejderkvarter i København*, 1982. Nissen, R. og Knudsen, E.: *Arbejderkvinder- og familier i København i slutningen af 1800-tallet*, upubliceret speciale 1980. Possing, B.: *Arbejderkvinder og kvindearbejde i København ca. 1870-1906*, 1980. Rubin, M.: *Om kvinders adgang til erhverv*, 1886. Rubin, M.: *Arbejdslønnen i København i året 1892*, 1893. Rubin, M.: *Københavns befolkningsforhold*, 1882. Rubin, M.: *Den københavnske befolknings aldersfordeling*, 1895. Rubin, M.: *Folketællingen i Kbh. 1. feb. 1885*. Københavns statistiske Årbog, 1983/84. Danmarks Statistisk beskæftigelsesstatistik 1982/83. Øvrige publikationer fra Kbh. Statistiske Kontor samt upubliceret materiale om Vesterbro og om fordelingen af familietyper i Københavns Distrikter pr. 1.1.83.
8. Disse spørgsmål er traditionelt blevet analyseret indenfor bygeografisk og hysociologisk forskning, og tilsammen tegner de væsentligste bycoretiske bidrag således et kapitalistisk bybillede-set i fugleperspektiv. Storbyens materielle historie bliver i dette makroperspektiv til et spørgsmål om generelle kapitalistiske produktions-, cirkulations- og konsumtionsprocesser. Storbyens kulturhistorie fremstår alene som lønarbejderbefolkningens stigende konformitet og ensartede masseforbrug, formet af den kapitalistiske vareproduktion. Vi har derfor ikke fra makroteoriernes højder kunnet skelne lokale forskelle i levevis og hverdagspraksis. Se f.eks.: Castells M., 1982: *Statsintervention, kollektiv konsumtion og bymæssige modsætninger*. I antologien: *Storbyens krise, introduktion til urbanteorien*. Red.: Barnow m.fl. Forlaget Aurora. Castells, M. 1983: *Teori og Ideologi i bysociologien*. Samme Antologi.

- Preteceille, E. 1982: *De kollektive udstyr og den samfundsmæssige konsumtion*. Samme Antologi. Harvey, D. 1982: *Urbaniseringsprocessen under kapitalismen, en analyseramme*. Samme Antologi. Simonsen, K. 1984: *Konsumtion, reproduktion og den rumlige kontekst*. Udfordringen fra kvindeforskningen. Oplæg til Byplanforsker møde. Lojkone, J. 1982: *Bidrag til en marxistisk teori om den kapitalistiske urbanisering*. ovennævnte Antologi.
9. Hyltoft, O.: *Arbejderboliger og bymiljøer*. Fra Strømstad, P. (red) *Mennesket og maskinen*. 1980.
 10. København Før og Nu. Bind V, 1950, J. P. Trap: Danmark. Bind 1, 2. 5. Udgave.
 11. Egne beregninger på baggrund af *Boliger på Roder 1982* TAL nr. 4/82. og upubliceret materiale fra Københavns Statistiske kontor, august 1983.
 12. Egne beregninger på grundlag af Københavns Statistiske Årbog 1984.
 13. Brokvartererne kan karakteriseres som lavtlønsområder, hvilket fremgår af en oversigt over indkomstfordelingen i kvartererne i Københavns Kommune. Her er brokvartererne at finde blandt de fire kvarterer med lavest gennemsnitlig indkomst. På grundlag af beboernes formelle lønarbejderkategorisering tegner der sig et billede af kvarterer med en fortsat arbejderdominans. Dette indtryk forstærkes, når kvarterernes beskæftigelsesstruktur sammenlignes med Københavns Kommunes.
Brokvarterernes beboere er især lavere funktionærer, faglærte og ufaglærte arbejdere. Knap halvdelen af samtlige beskæftigede er faglærte eller ufaglærte arbejdere. Andelen af faglærte og ufaglærte ligger på godt af en tredjedel i Københavns Kommune som helhed. Andelen af funktionærer er generelt langt mindre på brokvartererne end i Københavns Kommune som helhed. Desuden er der dobbelt så mange lavere funktionærer som overordnede og ledende på Nørre- og Vesterbro. I en sammenligning mellem de to brokvarterer fremgår det, at der er en langt større andel af arbejdere end funktionærer, mens det modsatte gør sig gældende på Nørrebro. Kilde: Egne beregninger fra Københavns Statistiske Årbog 1984, Tabel: Befolkning og dens indkomstforhold 1981.
 14. Den største indvandring til København i byens historie fandt sted 1870-75, hvor det gennemsnitlige årlige indvandringsoverskud lå på 2,6%. Blandt indvandrerne var der overskud af kvinder og i tidsrummet 1860-95 udgjorde kvinderne 60% af det samlede indvandringsoverskud. Efter 1890 faldt indvandringsoverskudet og holdt sig stabilt niveau på omkring 1,8% årligt til 1. verdenskrig. Nedgangen efter Århundredskiftet skyldtes især et fald i det mandlige indvandringsoverskud, mens det kvindelige kun faldt svagt. Under 1. verdenskrig nåede indvandringsoverskudet næsten 1870'ernes og 80'ernes højder. Bortset fra et kort opsving i 1919 satte krigen et foreløbigt punktum for den store vandring til København. 1930'ernes landbrugskrise forøgede igen indvandringen til Hovedstaden og befolkningstallet steg i årtiet med 30%. Da bevægelserne i indvandringen til København er sammenfaldende med bølger i Nørre- og Vesterbros bolig mæssige udbygning har størstedelen af indvandrene formodentlig også efter århundredskiftet bosat i disse kvarterer. Egne beregninger på grundlag af Statistiske Oplysninger IV. Øvrige kilder: Rubin, 1882 op.cit. Rubin 1895, op.cit. Holm og Johansen, op.cit. Axel Holm: Hovedstadens befolkningsmæssige udvikling i det 20. årh. Absalon 1936 nr. 796.
 15. Hovedstadens kvindeoverskud prægede ikke alene 20'erne og 30'erne, men var et generelt træk for perioden 1860-1940. Hvorvidt det også prægede perioden 1940-80 har vi ikke undersøgt, da det ligger udenfor specialets rammer. Nedgangen i fødselstallet slog igennem efter en kulmination i slutningen af 1880'erne og fra århundredskiftet til 1930 faldt det årlige antal af fødsler i hovedstaden med ca. 20%. Fra 1901-35 sker der et fald i de gifte kvinders fødselshyppighed på 55%. Kilde: Holm og Johansen: op.cit., Holm 1936, op.cit.
 16. Overvægten af småbørnsfamilier på Vester- og Nørrebro sandsynliggøres ud fra befolkningens alders- og kønsspecifikke sammensætning. Sammenlignet med Københavns Kommune er Vester- og Nørrebro domineret af forholdsvis flere børn og unge og voksne i den

erhvervsaktive del af befolkningen i modsætning til et underrepræsentation af den ældre befolkning. Brokvartererne tiltrækker langt flere enlige mænd i den erhvervsaktive aldersgrupp end kvinder, hvorimod kvinderne dominerer blandt de yngste og ældste borgere. Både på Nørre- og Vesterbro er der desuden kvindelig dominans i aldersgruppen 15-29 år. Den store andel af børn og kvinder i alderen 15-29 år ser vi som en afspejling af en forholdsvis større tilstedeværelse af småbørnsfamilier på brokvartererne end i Københavns Kommune som helhed. Denne overvægt af småbørnsfamilier modsvares dog ikke af en generel overvægt af børneforældre, tværtimod, så er andelen af forældre med børn på brokvartererne mindre, sammenlignet med København som helhed. Der er således overvægt af forældre med børn i alderen 0-4 år, mens forældre til større børn tendentielt forlader kvarteret. Det er desuden interessant, at bemærke at hvert sin køn så at sige dominerer hvert sit kvarter. Hvor de barnløse, ugifte mænd klart dominerer på Vesterbro er det kvinder med og uden børn, som er i flertal på Nørrebro. Kvindedominansen her skyldes især den store forekomst af ældre kvinder. Egne beregninger på grundlag af: Befolkningen i København I.I. 1985 TAL nr. 1/84, og upubliceret materiale fra Københavns Statistiske Kontor.

17. Young og Willmott 1957, op.cit., Dott 1971, op.cit.
18. Hvorvidt der også var tale om et *reelt* sammenfald, således at kvarterernes beboere også var beskæftiget i kvarterernes virksomheder har vi ikke indenfor specialets tidsmæssige rammer kunnet verificere.
19. På baggrund af en rekonstruktion af bosætnings- og flyttemønsteret for en af de interviewede kvinder og hendes søskende kan vi imidlertid konkludere, at døtrene over et samlet livsforløb bosætter sig matrilokalt, mens sønnerne bosætter sig geografisk mere spredt. På dette spinkle grundlag kan vi naturligvis ikke udtale os om, hvorvidt der eksisterer en matrilokal bosættningstendens på brokvartererne i 20'erne og 30'erne, men vi får antydning af hvilket resultat der eventuelt kunne komme ud af en repræsentativ kvantitativ undersøgelse.
20. Et kvarter i familiens skød - to generationer på broerne - en statistisk belysning. Thomsen, Andersen og Ravn RUC 1985.
21. Gennem researchinterview indenfor sundheds- og hjemmeplejen, på ældrecentre og gennem vort personlige netværk etablerede vi kontakt til to ældre og fire yngre kvinder, der alle har boet det meste af deres liv på broerne. Yderligere gælder det, for de unge kvinder, at de er bosat i umiddelbar nærhed af deres mødre og opretholder et hyppigt og nært forhold til mødrene. De ældre kvinder havde ligeledes en relation til mødrene, der var præget af en hyppig og nær kontakt. En af de ældre kvinder boede hele sit liv i samme kvarter som moderen, mens den anden i 20'erne og 30'erne havde et relationelt tæt forhold til moderen, der alene var baseret på familiære og psykiske bånd og ikke blev understøttet af en bosættning i samme kvarter. Set over et livsforløb boede mor og datter dog størstedelen af deres liv i samme brokvarter.

Den kvalitative empiri - samtalerne - kan karakteriseres som et originalt kildemateriale, hvis oplysninger ikke er mulige at fremskaffe gennem andre tilgængelige kilder. Samtalerne er subjektive primærkilder til en »mikrobeskrivelse« af arbejderkvindernes familie- og dagligliv, hvor de udvalgte døtre formidler deres subjektive vurdering af egne netværk og til andre relationer i nærmiljøet.

Samtalerne har opfyldt flere formål. De skulle *for det første* overhovedet verificere det særlige mor-datter forhold og forekomsten af et bredere familie- og nabofællesskab i lokalmiljøet. *For det andet* skulle samtalerne give den indholdsmæssige beskrivelse af de relationer og aktiviteter, der bærer fællesskabet i dagligdagen. *For det tredje* skulle kvinderne gennem deres egne vurderinger af fællesskabets værdier give os adgang til normer og traditioner bag fællesskabets praksis, ligesom de skulle løfte det uigennemsigtige slør for dybereliggende, psykologiske forklaringer på det tætte mor-datter forhold.

22. Se f.eks.: Holter 1982, op.cit., Young og Willmott 1957, op.cit. Reiter, 1975. Men and wo-

- men in the south of France. I antologien: Towards an Anthropology of women. Tanner, N. 1974. Matrilocality in Indonesia and Africa and among black Americans I: Women, Culture and Society. Ross, 1984 op.cit., Bort, 1971, op.cit.
23. Det socialantropologiske begreb »den udvidede familie« anvendes af Young og Willmott til at beskrive en udvidelse af »den oprindelige familie«. Den oprindelige familie betegner forældre og deres børn, mens den udvidede familie betegner forældre, børn, svigerbørn og børnebørn. I Bethnal Green var en typisk udvidet familie følelsesmæssigt forankret i mor-datter relationen og fysisk centreret omkring moderens hjem. Den bestod oftest af voksne døtre, deres mand og børn, døtrenes forældre samt eventuelle hjemmeboende søskende. Young og Willmott, op.cit.
 24. I fremstillingen af de aktuelle kønsblandede familiefællesskaber ligger vægten på de kvindelige relationer og udsagnene om mændene er som tendens distanceprægede, mens materialet om 20'erne er karakteristisk ved en unuanceret fremstilling af mændene, hvor de enten fremstår i et idyllisk skær eller groft nedrakkes.
 25. De indsamlede samtaler med 6 udvalgte arbejderkvinder er alle foretaget med udgangspunkt i en bestemt interview-genre - nemlig det psykologiske interview. Denne interview-metode fokuserer på de psykologiske samspil mellem interviewet og den interviewede. Denne genre vægter ikke kun en indsamling af målebare oplysninger og udsagn, men prioriterer også en indlevelse og forståelse af det enkelte menneskes erfaring og baggrund ligeså højt. Som interviewere er vi indgået i samtalerne og har gennem delvis inddragelse af vore egne livserfaringer lagt vægt på at skabe en gensidig, afslappet og associativ stemning. Samtaler har desuden været igennem en meget minutiøs og detaljeret udskrift med ordret gengivelse af pauser, tøven, latter, tonefald og høj eller lav stemmeføring. Derigennem er det blevet muligt at synliggøre de passager, hvor det sproglige udtryk får markeret vigtige pointer. Se eks. H. Gordon: Interview-metodik, 1971. Munksgård.
 26. En mere præcis registrering af det mandlige samvær kan dog ikke gå gennem kvindernes øjne - som her - idet vi ser en tendens til, at kvindernes opfattelse og vurdering af mændenes samvær og position er præget af den gensidige lettere foragtende holdning og negligering begge køn har for hinandens aktiviteter og gøremål. En afdækning af det mandlige samvær og fællesskaber må selvfølgelig have mænd som primærkilder.
 27. Men at udstrække disse seks personlige kvinde-beretninger til at dække en mere almen tendens blandt kvinder vil afgjort være forkert. Når mor-datter relationen blandt de unge kvinder i højere grad er i stand til at rumme lidt mere oprør end de ældre kvinders, er dette kun en tendens, som gælder for de seks arbejderkvinder, vi har talt med.
 28. »Et kvarter i familiens skød - om mødre og døtre på broerne« speciale i samfunds-fag, geografi og historie, foråret 1985 RUC, s. 372.
 29. Det kan f.eks. ikke udelukkes, at de unges lokaltilknytning alene er afhængig af et andet særtræk i kvartererne, nemlig den billige boligmasse. Selv om undersøgelsens materiale ikke gør os i stand til at føre et kvantitativt bevis for sammenhængen mellem lokaltilknytning og netværksdannelse, giver det os imidlertid anledning til at vove en tese om den *nutidige sammenhæng mellem lokalitet og netværksdannelse: netværksdannelsen og lokaltilknytningen synes primært at være forbundet med de nær- og lokalmiljøer i kvartererne, der rummer den bedste boligbebyggelse og derfor traditionelt har tiltrukket den bedststillede. Vi kunne på denne baggrund formode, at denne del af lokalbefolkningen netop ikke traditionelt er bærende af brokvarterernes høje flyttefrekvenser. Den økonomisk og socialt stabile arbejderbefolkning er derfor over tid blevet geografisk stabil. Den stabile og bedrestillede arbejderbefolknings traditionelle familieorganisering medvirker både ideologisk og strukturelt til at understøtte fællesskabet og bopælstætheden.*
 30. Vi kan selvfølgelig ikke på grundlag af kørslen afgøre, om bopælstætheden mellem mødre og voksne børn alene er udtryk for en bredere familiecentrering eller evt. for en patrilokalise-

ring. Andre undersøgelseres resultater har dog vist den særlige socialpsykologiske tilknytning, der ofte findes mellem mødre og børn på baggrund af den kønsarbejdsdeling, der i sig selv gør en faderlokalisering mindre sandsynlig som *alment* udbredt fænomen.

31. Både Young og Willmott og Bott gør i deres undersøgelser opmærksom på samspillet mellem fysisk og social mobilitet. Bott peger på tendensen til, at den sociale, uddannelsesmæssige og erhvervmæssige bevægelsesfrihed viser sig i bedrestillede socialmiljøer både materielt og mentalt i en mindre grad af stedbundethed og hermed i løsere netværks- og relationsbånd, end tilfældet er i arbejdermiljøer. I de socialmiljøer, hvor arbejdsfæren er ægteskabsfamiliens dominerende fysiske og sociale orienteringsflade, spiller mændene en fremtrædende rolle i familiens eksterne netværk, jvf. Bott, E. op.cit. Det kunne omvendt være nærliggende at drage den slutning, at kvinderne dominerer fællesskaberne i arbejdermiljøer, der er kendetegnet ved en ringe grad af fysisk og social mobilitet, *fordi* den lokale forankring og aktiviteterne i hjemmenes nærmiljøer er en væsentligere eller ligeså væsentlige funktion som de fælles erfaringer i arbejdsfæren.

Summary

A Quarter in the Bosom of the Family. About Mothers and Daughters in the Working Class Areas.

The article describes a survey of social networks and women communities in two Copenhagen districts built during the two decades of the previous century.

The issue raised was whether it was possible to trace any strong bond to the localities on the part of the inhabitants despite general changes in the localization patterns of production, enterprises and population. Furthermore, a study has been made to establish whether it is really a question of a mother-localized home settling in which geographical proximity is supported by close psychological relations between working-class mothers and their adult daughters in the district. These issues are elucidated partly in a historical analysis of the women communities in the districts during the 20ies and 30ies, partly in an analysis of the present-day incidence of the phenomenon. The framework of analysis and the empirical material cover three levels:

- a socio-economic level elucidating the social and material historical framework of the establishment and development of the working-class network and women communities;
- an inter-personal level analysing different types of relations and networks in the working-class environment and evaluating their functional bases;
- an individual and women specific level evaluating the quality of mother-daughter relations in the working-class environment.

By means of a special run of data from the Danish Central Register of Population and Occupation it was possible to estimate the number of mothers and sons/daughters who maintain proximity of residence in the two working-class districts today. The survey shows that a little under half of the young people lived in the same district as their mothers at the time of the census. Furthermore, the census shows a clear trend towards adult daughters maintaining the occupational patterns of their mothers, predominantly as unskilled workers or low-grade employees.

The geographical proximity of abode does not in itself, however, justify a conclusion to the effect that the young generation maintain close and frequent contact with neighbouring family-/mothers. Therefore, the qualitative conclusions of the survey are based on intensive interviews with 4 young and 2 older women, who have had or are having close mother-daughter and broader family and neighbour networks in the two working-class districts. Via these interviews we have gained an insight into the social principles on which the communities are built both in the early

periods and today: Reciprocity, both materially and emotionally; reciprocal confirmation of identity; supervision of the maintenance of common norms and their continuation from one generation to the next; exclusion of alien environments in order to internally strengthen the common social and physical local environment.

Finally, the interviews reflected the fact that clannishness and continued division of labour by gender in the working-class districts were and remain cornerstones in local working-class communities.

